

Г. ІВСЕН
ВОРОГ
НАРОДОВІ

ВОРОГ НАРОДОВІ

КОМЕДІЯ НА 5 ДІЙ ГЕНРИХА ІБСЕНА

Переклала М. Загірня

ВИДАВНИЦТВО „УКРАЇНСЬКИЙ РОБІТНИК“

[839.82—22-9179]

Друкарня „Укр. Робітник“
Укрголовліт № 2284
Замов. № 3524
Прим. 3160
Харків
1927

Л Ю Д И

Доктор Томас Стокман, лікар у водолікарні на курорті.

Катрина Стокман, жінка його.

Петра, дочка їх, учителька.

Ейліф
Мортен } сини їх, одному 13, а другому 10 років.

Петер Стокман, старший брат Томаса Стокмана, бур-
мистер і поліцмейстер, голова курортної ради і т. ин.

Мортен Кйль, названий батько Катрини Стокман; має
гарбарню.

Говстад, редактор „Народнього Вісника“.

Біллінг, пише в тій самій газеті.

Горстер, капітан корабля.

Аслаксен, хазяїн друкарні.

Люди на мітингу: мужчини всяких станів, кілька жінок
і школярів.

*Діється в невеличкому місті на південному березі
Норвегії*

ПЕРША ДІЯ

Вечір. Вітальня в лікаря Стокмана просто, але чепурно й чисто вбрана Праворуч двоє дверей: одні до кабінету стокманового, другі до передпокою. Проти цих дверей, у противній стіні, двері до інших світлиць. Посеред тієї ж стіни — камін, ближче до глядачів канапа, над нею на стіні дзеркало. Перед канапою стіл, застелений настільником; на столі горить лампа під дашком. В задній стіні відчинені двері до їдальні. Там стоїть стіл; на ньому горить лампа. За столом сидить Біллінг. Катрина Стокман стоїть біля столу і подає Біллінгові на тарілці великий шматок м'яса. Круг столу стоять стільці. На столі безлад, так ніби вже повечеряли.

Катрина. Ну, коли спізналися на годину, пане Біллінгу, то не ремствуйте, що вечеря холодна.

Біллінг *(жує)*. Дуже добре м'ясо... просто чудове...

Катрина. Ви ж знаєте, як мій чоловік пильнує, щоб їсти давано неодмінно у призначений час...

Біллінг. Та не турбуйтеся, мені це байдужісінько... Ще й краще їсться, як отак сам собі їси і ніхто тобі не заважає.

Катрина. Ну, коли вам і холодна вечеря смакує, то... *(Дослухається)*. А це, мабуть, Говстад.

Біллінг. Мабуть, він.

Увійшов бурмістер Стокман у пальті, в урядовому кашквілі з золотим шнуром, з ціпком у руці.

Бурмістер. Добрий вечір, невістко!

Катрина (*увійшла до вітальні*). А, це он хто! Добривечір! От добре, що до нас завітали!

Бурмістер. Ішов повз вас та й... (*зазирнув у їдальню*). Та у вас, бачу, гості, може ще й кликані?..

Катрина (*трохи збентежилася*). А, ні! Це випадком зайшов один знайомий. (*Швидко*). Може б і ви перекусили трохи?

Бурмістер. Я? Ні, дуже дякую! Хай бог милує — їсти ввечері м'ясо. Це не для мого шлунку. (*Одійшов*).

Катрина. Ну, раз то вже б можна!

Бурмістер. Ні, ні, дякую! Я вечеряю чай та хліб з маслом. Воно і здоровіше... та й дешевше.

Катрина (*всміхнулася*). Ви, мабуть, думаете, що ми з Томасом великі марнотрати.

Бурмістер. Ні, про вас, невістко, я цього не можу сказати. (*Показує на Стокманів кабінет*). Його, мабуть, немає дома?

Катрина. Немає; повечерявши, пішов з хлопцями проходитися.

Бурмістер. Він думає, що це здорово? (*Прислухається*). Та оце, мабуть, він.

Катрина. Ні, не він. (*Постукано в двері*). Прошу! (*Говстад увіходить з передпокою*). А, пан редактор!

Говстад. Прошу вибачення: мене забарили в друкарні. Добривечір, пане бурмістре!

Бурмістер (*уклоняється не дуже привітно*). Добривечір, пане редакторе! Мабуть, за якимись справами?

Говстад. Та трохи й за справами. Хочу поговорити про статтю, що маю друкувати в газеті.

Бурмистер. Я так і думав. Мій брат, кажуть, багато пише в „Народньому Віснику“.

Говстад. Еге, він залюбки пише в нашій газеті, як хоче сказати своє правдиве слово про якусь справу.

Катрина (*Говстадові*). Може хочете їсти? (*Показує на їдальню*).

Бурмистер. Боронь, боже, я зовсім не докоряю йому за те, що пише для того гурту читачів, які йому найлюбіші. Та й до вашої газети, пане Говстаде, не маю рації ставитися неприхильно.

Говстад. Думаю, що не маєте рації.

Бурмистер. Про наше місто безперечно можна сказати, що в йому панує справжній громадський дух пошани до чужих думок. А це через те, що нас об'єднує велике спільне діло, однаково дороге всім порядним громадянам.

Говстад. Ви говорите про нашу водолікарню?

Бурмистер. Еге, про нашу величезну нову водолікарню. Побачите, що найбільше з неї наше місто розживатиметься. Неминучо так буде!

Катрина. І Томас так каже.

Бурмистер. Вже й за останні роки місто наше як піднялося! Гроші прибувають, життя пожвавішало. Будинки та земля щодень дорожчають.

Говстад. І безробітних менше стає.

Бурмистер. І це правда. І податок, що заможні люди дають на вбогих, уже

поменшав, та й ще поменшає, якщо літо буде щасливе, цеб-то, якщо багато наїде хворих та слава про нашу водолікарню розійдеться ширше між людьми.

Говстад. Та кажуть, ніби єсть надія, що хворих багато з'їдеться.

Бурмистер. Еге. Що-дня приходять листи з запитами про квартири, то-що.

Говстад. Ну, в такому разі докторова стаття буде саме до речі.

Бурмистер. А він знов щось написав про водолікарню?

Говстад. Еге, ще взимку написав: хвалить водолікарню і добрі гігієнічні умови в нашому місті. Та я тоді не надрукував її.

Бурмистер. Щось, мабуть, на заваді стало?

Говстад. Ні, нічого; а просто я подумав, що краще подождати з статтею до середини весни, як усі починають думати про те, де літувати...

Бурмистер. І добре зміркували, дуже добре зміркували, пане Говстаде.

Катрина. Як треба що для водолікарні, то вже Томас так працює, що й спочинку собі не дає.

Бурмистер. Ну, на те ж він і лікарем у водолікарні.

Говстад. Та він же перший і діло це почав.

Бурмистер. Він? Оттакої! Правда, доводиться часом чути, що й інші люди так саме думають, як оце й ви. Але я собі думаю, що й я таки до цього діла рук докладав.

Катрина. Авжеж! Томас завжди це каже.

Говстад. Та й хто ж проти цього що каже, пане бурмістре? Ми всі знаємо, що ви збудували водолікарню, впорядкували її. Я кажу тільки, що докторові першому спало це на думку.

Бурмістер. Та братові моему колись багато чого спадало на думку — на жаль. Але як дійдеться до того, щоб ті думки сталися ділами, то це вже доводиться робити людям іншої вдачі. І я не сподівався, що навіть у цій господі...

Катрина. Та, дорогий діверю...

Говстад. Упевняю вас, пане бурмістре...

Катрина. Пане Говстаде, прошу вас сюди, перекусити трошки, а тимчасом і чоловік прийде.

Говстад. Дякую! Хиба трошки. *(Пішов у їдальню)*.

Бурмістер. Дивна річ: усі оті люди, що вийшли з простих, ніколи не можуть стати тактовними.

Катрина. Не варт на це зважати. Наче ви з Томасом не можете по братерському поділитися честю за це діло.

Бурмістер. Здається так, що могли б, та тільки, здається, не всі бажають поділятися.

Катрина. Ну, що бо ви кажете? Ви ж з Томасом так гарно живете. *(Прислухаться)*. Оце вже, мабуть, він. *(Одчинила двері в передпокій)*.

Стокман *(сміється, роздягаючися в передпокої)*. Оце тобі ще гостя привів, Катрино! А що, рада? Просимо до господи, капітане Горстер! Чіпляйте пальто на цей кілочок.

Е, та ви без пальта!.. Знаєш, Катрино, я здибав його на вулиці і насилу зтяг до нас. (Капітан Гостер *увиходить і вклоняється*. Стокман *стає на порозі*). Та йдіть уже, хлоп'ята! Знаєш, Катрино, вони знов виголодались! Просимо, пане капітане, сюди; зараз такого ростбифу покуштуєте... (Тягне Гостера в їдальню. Ейліф і Мортен *ідуть за ними*).

Катрина. Томасе, чи ти не бачиш?

Стокман (*повертається на порозі*). А, це ти, Петере? (*Підходить і подає руку*). Як гарно, що ти до нас зайшов.

Бурмістер. На жаль, зараз мушу йти.

Стокман. Не вигадуй! Зараз дадуть нам пуншу. Катрино, ти ж не забула про пунш?

Катрина. Авжеж ні; вода вже кипить. (*Іде в їдальню*).

Бурмістер. Як то? і пунш?

Стокман. Еге, сідай же та гарненько питимем гуртом.

Бурмістер. Дякую; я ніколи не піячу.

Стокман. Та хиба ж це піяцтво?

Бурмістер. А мені здається... (*Дивиться в їдальню*). Аж дивно, як вони можуть стільки їсти!

Стокман (*тре руки*). А правда, весело дивитися, як їсть ота молодь! Вони завжди готові їсти! Та так і треба. Їм треба більше їсти — сили набиратися! Бо їм же доведеться посувати наперед життя.

Бурмістер. Дозволь спитати, як це „посувати наперед життя“?

Стокман. Спитаєш у молодого покоління, як прийде час. Ми з тобою цього,

звісно, не знаємо. Два старі шкарбани такі, як ми з тобою...

Бурмистер. Дивні, одначе, вислови в тебе!..

Стокман. Та ти, Петере, не гнівайся! Бачиш, мені сьогодні так гарно на душі. Я такий щасливий буваю серед усього цього нового життя, що наростає круг нас. Ми в дуже гарний час живемо, — адже правда? Мов новий світ росте круг нас.

Бурмистер. Справді? Ти так думаєш?

Стокман. Звісно, ти цього не можеш так гарно бачити, як я. Ти все життя прожив тут, то й не можеш помічати нового. А я нидів усі ці роки на півночі, в такому глухому закуткові, що мало коли й бачив живу людину, не чув живого слова, то мені тут так, наче я опинився в самому осередкові світу, де хвилює, кипить життя..

Бурмистер. Хм... в осередкові світу...

Стокман. Ну, я дуже добре знаю, що в нас тут усі діла дрібненькі, якщо порівняти до того, що робиться по багатьох інших містах. Але ж і тут кипить життя... Єсть надії, що далі буде краще, єсть діла, до яких варт братися, варт попрацювати щиро, щоб їх посунути наперед, боротися за їх, а це ж найголовніше. (Гукає). Катрино, а почтальйона ще не було?

Катрина (з їдальні). Не було.

Стокман. Ну, і дуже багато значить життя в достатках. Це так добре, а надто після того, як ми довгі роки жили так, що в кишені вітри гули.

Бурмистер. Боже, які в тебе вислови!..

Стокман. Еге, нам не легенько там жилося. А вже тепер можемо жити, як пани. Сьогодні, наприклад, у нас на обід був ростбиф, та ще й на вечерю зосталося. Може б і ти хоч покуштував? Ходім, хоч подивишся на його!

Бурмистер. Ні, ні, ні за що...

Стокман. Ну то йди сюди. Глянь, який настільник ми купили...

Бурмистер. Я вже його помітив.

Стокман. І дашок на лямпі. Бачиш? Це все Катрина якось примудрувалася зібрати на це гроші. Через настільник та через дашок аж наче хата захисніша стала. Адже правда? Ось стань отам! Ні, ні, не так! Ось відціля глянь. Бачиш, як світ відтіля, то яка гарна виходе наша вітальня. Правда?

Бурмистер. Звісно, як можеш дозволити собі такі розкоші...

Стокман. О, так, тепер можу собі це дозволити. Катрина каже, що я заробляю тільки трохи менше, ніж скільки нам треба, щоб прожити...

Бурмистер. Еге, тільки трохи менше.

Стокман. Ну, і чоловік науки може дозволити собі жити гарно. Я певен, що кожен суддя витрачає далеко більш за мене.

Бурмистер. Ще б пак! То ж суддя, вища особа!

Стокман. Ну, візьмімо купця. Кожен купець витрачає вдсятеро більш за мене.

Бурмистер. Це так, але твоє і його становище неоднакове...

Стокман. Та я ж нічого не трачу подурному, Петере. Але думаю, що маю право не однімати в себе втіхи вітати инколи

людей у своїй господі. Бачишь, я не можу без цього. Проживши так довго в самотині, почуваю страшенну потребу бачити круг себе молоду, бадьору, вільнолюбну і робочу молодь, а такі вони всі, оті, що там сидять і їдять. Я хотів би, щоб ти краще взнав Говстада.

Бурмистер. А, до речі... Говстад сказав, що хоче надрукувати ще одну твою статтю.

Стокман. Мою статтю?

Бурмистер. Еге, про водолікарню. Ту, що ти написав ще взимку.

Стокман. А, ту! Ні, я не хочу, щоб її друковано тепер.

Бурмистер. Чому? На мою думку, то саме тепер і треба.

Стокман. Так, може бути... якби все було так, як звичайно. *(Ходить по хаті)*.

Бурмистер *(проводить його очима)*. А чим же тепер не так, як звичайно?

Стокман *(став)*. Петере, я не можу поки тобі сказати, у всякому разі не сьогодні ввечері. Тепер може статися багато надзвичайного, а може бути, що й нічого не станеться. Може, це все тільки мені здається.

Бурмистер. Що там за таємниці такі? Хіба що трапилося? Щось таке, з чим треба ховатися від мене? Думаю, що, як голова комітету в водолікарні...

Стокман. А я думаю, що я, як... Але киньмо цю розмову, не будемо скубтися, Петере.

Бурмистер. Боронь боже! Я не маю звички скубтися, як ти висловлюєшься. Але

я мушу пильнувати, щоб усе роблено законним робом, через законний уряд. Я не попущу, щоб хтось робив щось нишком, хитруючи.

Стокман. Як? То це я роблю нишком та хитруючи?

Бурмистер. У всякому разі в тебе прирожденна нахильність робити все по своєму. А так робити в добре організованому громадянстві неможна. Кожна людина повинна коритися громадянству або, краще сказати, коритися тим, кого поставлено пильнувати добра всього громадянства.

Стокман. Може й так, але яке в чорта мені до того діло?..

Бурмистер. В тому ж то й сила, любий Томасе, що ти ніяк не хочеш зрозуміти, що так повинно бути. Але бережися, бо раніше чи пізніше, а тобі доведеться за це відбувати. Так це й знай! Прощавай!

Стокман. Чи ти при своєму умі? Не туди ти втрапив...

Бурмистер. Ну, цього зо мною не буває. І я прошу на далі облишити мене... (*Повертається до вітальні і вклоняється*). Бувайте здорові, невістко! Бувайте здорові, панове! (*Пішов*).

Катрина (*увійшла з їдальні*). Пішов?

Стокман. Пішов, розлютувавшись.

Катрина. Томасе, голубе, ти знову сказав йому щось прикре?

Стокман. Аж нічогісінько! Не може ж він справді вимагати, щоб я сказав йому все... коли ще не прийшов на те час.

Катрина. Про що сказати?

Стокман. Хм!.. Облишмо цю розмову, Катрино! Дивно, що й досі немає почтальйона...

Говстат Біллінг і Горстер *встали з-за столу і увійшли в вітальню; трохи згодом увійшли з їдальні Ейліф і Мортен.*

Біллінг *(потягається)*. Ух! Бий його сила божа! Після такої вечері наче іншою людиною станеш!

Говстад. А пан бурмистер сьогодні, здається, не дуже веселий.

Стокман. Це все через шлунок. Він у його погано травить.

Говстад. Найважче йому либонь перетравлювати статті в „Народньому Вісникові“.

Катрина. А мені здалося, що ви з ним розмовляли так мирно.

Говстад. Та так! Але ж у нас тільки дочасне замирення.

Біллінг. О, правда! Дуже добре сказано, бо саме так і єсть.

Стокман. Не забувайте, що бідолаха Петер—старий одинокий парубок. Він не знає семейвих радощів; у його все тільки діла й діла. Та ще отой треклятий чай, яким він увесь день наливається. Ну, діти, становіть стільці круг столу! Катрино, скоро даси нам пуншу?

Катрина *(іде в їдальню)*. Зараз принесу.

Стокман. Капітане Горстере, сідайте отут на канапі біля мене! Ви так нечасто в нас буваєте... Сідайте, друзі!

Мужчини сідають круг столу. Катрина принесла на таці чайника, спиртовку, шклянки, пляшки і т. ин.

Катрина. Отут вам усе! Ось ром, ось коньяк, а це арак. Наливайте собі сами, що кому до вподоби. *(Одійшла від столу)*.

Стокман *(бере шклянку)*. Зуміємо й сами! *(Наливає пунш)*. Годилось би ще й покурити... Ейліфе, ти, певне, знаєш, де моя пушка з сигарами. А ти, Мортене, принеси мою люльку! *(Хлопці вибігли праворуч)*. Я таки думаю, що Ейліф коли не коли таки посмоктує сигару, але удаю, ніби не помічаю. *(Кричить)*. Та візьми мою шапочку, Мортене! Катрино, ти не знаєш, де я її положив?.. О, він уже сам знайшов. *(Хлопці принесли усе, що казав батько)*. Ну, друзі мої, беріть сигари. А мені більше до вподоби моя люлька. І в гарну, і в лиху годину там, на півночі, була вона мені товаришкою. *(Цокаються шклянками)*. Будьмо здорові! Еге, сказати по правді, то куди ж любіше сидіти тут у теплі та в добрі.

Катрина *(сидить і плете панчохи)*. А ви скоро думаєте рушати в дорогу, капітане Горстер?

Горстер. Мабуть, з неділі попливемо.

Катрина. До Америки?

Горстер. Еге.

Біллінг. То ви не будете на виборах, як вибиратимуть голову комітету...

Горстер. Хиба знов будуть вибори?

Біллінг. А ви не знаєте?

Горстер. Ні, я в це не встряю.

Біллінг. Невже ви не цікаві до громадських справ?

Горстер. Ні, я на їх не розуміюся.

Біллінг. Годилось би все ж кожному подавати свій голос.

Горстер. Навіть тим, хто нічогісінько не розуміє?

Біллінг. Нічогісінько не розуміє? Що ви хочете цим сказати? У громадянстві все

одно як на кораблі: кожен повинен уміти керувати стерном.

Горстер. Може на суходолі й можна так, а в морі на кораблі з цього нічого доброго не вийшло б.

Говстад. Дивно, як це більшість мореплавців так мало цікавляться громадськими справами.

Біллінг. Еге, це дуже дивно!

Стокман. Мореплавці як мандрівні птахи, вони однаково дома почувають себе і на півночі, і на півдні. А через те, Говстаде, ми, ті, що живемо повсякчас на суходолі, повинні яко мога більше працювати. А що, завтра в „Народньому Віснику“ буде щось цікаве про громадські справи?

Говстад. Прсмісцевісправинічогонебуде. А позавтрьому думаю пустити вашу статтю.

Стокман. Мою статтю? Ні, ні, вам доведеться з нею перечасувати.

Горстер. Невже? А в нас тепер саме єсть за для неї місце, та й час тепер саме зручний, щоб її надрукувати.

Стокман. Так, так, може й ваша правда, але все ж доведеться перечасувати... Я потім вам поясню...

Петра в пальті і в бриликові з купою школярських зшитків увійшла з передпокою

Петра. Добривечір!

Стокман. А, це ти, Петро? Добривечір!

Всі вітаються. Петра скинула пальто й брилика і положила разом з книжками на стільці біля дверей.

Петра. Бач, який веселий гурток тут зібрався, а я все клопочуся з школярами та бігаю.

Стокман. А тепер сідай до веселого гурту!

Біллінг. Дозволити налити вам пуншу?

Петра (*підходить до столу*). Дякую, я сама собі наллю, бо ви завсігди наливаєте дуже міцний. А я, батьку, тобі листа принесла. (*Іде до стільця, де положила свої речі*).

Стокман. Листа? Від кого?

Петра (*шукає в кишені в пальті*). Листоноша дав мені вранці, як я йшла з дому.

Стокман (*устан і йде до неї*). Ще вранці дав, а ти й досі не віддала мені?

Петра. Та не мала часу тоді вернутися й віддати тобі. Ось він!

Стокман (*ухопив листа*). Давай, давай, дочко! (*Дивиться на адресу*). Так, так, він!

Катрина. Це той лист, якого ти дожидав, Томасе?

Стокман. Той, той! Треба швидше... Де мені взяти світла, Катрино? У моїй хаті, мабуть, поночі?

Катрина. Та ні, там лампа горить на твоєму столі.

Стокман. От і гаразд. Вибачте, що покину вас на кілька хвилин... (*Вийшов ліворуч*).

Петра. Мамо, що то за лист?

Катрина. Не знаю. Останніми днями він усе виглядав листоноші.

Біллінг. Мабуть, од якого слабого?

Петра. Бідолашний батько! Скоро вже він і хвилинки вільної не матиме. (*Наливає собі пуншу*). Який добрий пунш!

Говстад. Ви сьогодні і в вечірній школі вчили?

Петра (*п'є*). Дві години.

Біллінг. Та вранці в інституті чотири години?

Петра (*сідає до столу*). П'ять годин.

Катрина Та ото ще й зшитків принесла, щоб увечері виправляти?

Петра. Еге, цілу купу.

Горстер. Здається і ви небагато вільних хвилинок маєте?

Петра. Еге, але це дуже добре. Таку приемну втому почуваш увечері.

Біллінг. Невже вам це подобається?

Петра. Еге, так гарно спиться після такого дня.

Мортен. А ти, Петро, мабуть, велика грішниця?

Петра. Велика грішниця?

Мортен. Еге, бо дуже багато роботи маеш. Добродій Рерлунд каже, що роботою бог карає людей за гріхи.

Ейліф (*зневажливо*). Ото дурниця! Який ти дурний, що віриш таким нісенітницям!

Катрина. Ну, ну, Ейліфе!

Біллінг (*сміється*). Оце добре сказано.

Говстад. А тобі не хочеться так багато працювати, Мортене?

Мортен. А вже ж не хочеться.

Горстер. А чим тобі хочеться бути, як виростеш?

Мортен. Найдужче хочеться бути вікінгом.

Ейліф. Так тоді ж ти був би язичником.

Мортен. Ну, то що? Чи язичником, то й язичником!

Біллінг. Правда твоя, Мортене. І я так думаю.

Катрина (*киває йому*). Ні, ні, пане Біллінгу, то ви шугкуєте.

Біллінг. О, ні, справді так думаю. Я таки язичник і пишаюся цим. Ось стривайте, незабаром ми всі станемо язичниками.

Мортен. І тоді могтимем робити все, що схочемо?

Біллінг. Та бачиш, Мортене...

Катрина. Ідіть, діти, в свою хату, бо, запевне, маєте завдання на завтра.

Ейліф. Я хотів би ще тут побути, мамо!

Катрина. Ні, ні, і тобі неможна. Ідіть обидва в свою хату.

Хлопці попрощалися і вийшли ліворуч.

Говстад. Невже ви думаєте, що хлопцям не треба таке слухати?

Катрина. Не знаю; але мені це не подобається.

Петра. А я, мамо, думаю, що ти помиляєшся.

Катрина. Може; але все ж мені це не подобається, принаймні хоч не тут... не дома...

Петра. Всюди неправда: і дома, і в школі. Дома треба про все мовчати, а в школі мусимо дурити дітей.

Горстер. Мусите дурити дітей?

Петра. А хіба ви не знаєте, що ми мусимо казати багато такого, в що сами зовсім не віримо?

Біллінг. Оце правда!

Петра. Якби я мала гроші, то сама завела б школу і вже там усе було б инакше.

Горстер. Якщо ви, панно Стокман, справді хотіли б це зробити, то я залюбки дам вам хату. Великий будинок мого покій-

ного батька стоїть мало не зовсім порожній, в першому поверху єсть велика світлиця...

Петра (*сміється*). Дуже дякую, але нічого з цього не буде.

Говстад. Авжеж нічого не буде. Вам, панно Петро, краще перейти в наш табір— до газетних робітників. До речі, переглядали ви вже те англійське оповідання, що обіцялися нам перекласти?

Петра. Ні, ще. Але я з перекладом не спізнюся. (*Стокман увійшов з кабінету з листом у руці*).

Стокман (*махає листом*). Новина, панове, така новина, що все місто стрепететься.

Біллінг. Новина?

Катрина. Яка новина?

Стокман. Великий знахід, Катрино!

Говстад. Справді?

Катрина. Твій знахід?

Стокман. Еге, мій! (*Ходить по хаті*). Хай лиш тепер скажуть, що все це дурниця, що все це вигадки божевільного. Ні, тепер побережуться! Ха-ха-ха! Запевне побережуться!

Петра. Та скажи ж там, тату, що там таке!

Стокман. Добре, добре, трохи згодом усе знатимете. От, якби Петер був тут!.. Еге, люди так добре знають про те, що круг їх діється, як наче вони сліпі кроти.

Говстад. Що ви цим хочете сказати, докторе?

Стокман (*став коло столу*). Хіба ж не думають у нас усі, що місто наше стоїть на дуже гарному здоровому місці?

Говстад. Авжеж так.

Стокман. Еге, на надзвичайно здоровому місці — так, що дуже треба радити і слабим і здоровим тут жити.

Катрина. Але ж, Томасе...

Стокман. Ну, ми так і робили, вихваляли наше місто і всім радили їхати сюди. Я сам не раз писав і в „Народньому Віснику“, і в книжках...

Говстад. Ну, то й що ж?

Стокман. У нас тут є водолікарня, яку ми звали „пульсом міста“, його „центральною нервом“ і...та біс її знає, як там ще її величали...

Біллінг. На одній урочистій оказії я назвав її „живим серцем“ міста...

Стокман. Ну, ото ж... А знаєте ви, що воно є справді ота чудова хвалена сцілюща водолікарня, на яку потрачено таку силу грошей, знаєте, що вона справді є?

Говстад. Та що ж?

Катрина. Та кажи вже!

Стокман. Гніздо зарази.

Петра. Водолікарня, тату?

Катрина. Наша водолікарня?

Говстад. Ну, докторе!..

Біллінг. Ні, це неможливо!

Стокман. Кажу вам, що водолікарня — це гніздо зарази, страшно шкідливої на здоров'я. Вся ота гидота з Мільденської долини, вся ота смердюча гнилизна отрує воду, що йде водогоном у нашу водолікарню. І тією ж саме отрутною гнилизною просякла земля на морському березі.

Горстер. Там, де побудовано купальні?

Стокман. Еге, саме там,

Говстад. Через віщо ж ви так думаете, докторе?

Стокман. Бо дослідив усе так совісно, що вже краще неможна. Вже давно я думав, що тут щось недобре. Торік поміж слабими почали не знати з чого прокидатися шлункові хвороби та тиф...

Катрина. Так, так, це було.

Стокман. Ми тоді думали, що хворі сами завезли сюди заразу. А потім, уже взимку, я роздумався, що тут щось не те. І почав робити аналізу води.

Катрина. Так он коло чого ти так щиро працював!

Стокман. То правда, Катрино, я щиро працював. Але ви знаєте, що тут немає всього, що треба для наукових дослідів, а через те, щоб перевірити себе, я й післав тутешню воду, і звичайну, ту, що п'ємо, і морську в університет хемікові, щоб він зробив аналізу.

Говстад. І оце тепер ви одібрали про це листа?

Стокман *(показує листа)*. Ось він. Аналіза показує, що в воді сила органічної гнилизни, сила бактерій. А таку воду страшенно шкідливо і пити, і купатися в ній.

Катрина. Яке щастя, що ти вчасно про це довідався!

Стокман. Авжеж, це велике щастя!

Говстад. Що ж ви тепер думаете робити, докторе?

Стокман. Що робити? Запобігти лихові, направити все.

Говстад. А хіба можна направити?

Стокман. Треба направити! А то вся наша водолікарня лясне. Але цього не буде. Я дуже добре знаю, що саме треба робити.

Катрина. Чого ж ти, Томасе, так потай робив усе?

Стокман. А ти б хотіла, щоб я, ні на чому не впевнившись, заходився бігати по місту та дзвонити? Ні, дякую, я ще не збожеволів.

Петра. Ну, нам, своїм...

Стокман. Ні одній живій душі! Але завтра можеш забігти до старого борсука.

Катрина. Томасе!..

Стокман. Ну, ну... забіжиш до свого дідуся. Ото здивується старий! Він же думає, що в мене трошки не всі дома. Та правда, не він сам, а й чимало людей так думають, я це помітив. Ну, тепер усі ті добрі люди побачуть, — еге, тепер вони побачуть. *(Ходить по хаті)*. А як загвалтують усі в місті, Катрино! Ти тільки подумай. Увесь водогін доведеться переробляти.

Говстад *(устав)*. Як то? Переробляти водогін?

Стокман. Авжеж! Водогін бере воду в дуже низькому місці, треба його перенести вище.

Петра. То ти таки правду казав, тату, з самого початку?

Стокман. Еге. Пам'ятаєш, Петро? Я писав про це ще тоді, як вони починали роботу. Але тоді ніхто не схотів мене слухати. А тепер я доведу їм, що моя була правда. Я вже написав про це розвідку для комітету, уже тиждень лежить у мене написана, і я дожидав тільки цього листа. Але

тепер хай її там прочитають. (*Пішов у кабінет і приніс звідти пописаний папір*). Ось, гляньте! Чотири аркуші, дрібно списані! І листа з аналізою сюди положу. Дай, будь ласка, газету, Катрино, щоб загорнути. Ну, тепер добре! Оддай це... як її... (*Тупнув ногою*). Та як у чорта її звуть!.. Оддай це служниці, хай зараз же віднесе бурмистрові.

Катрина взяла загорнене і вийшла в їдальню.

Петра. Тату, а як ти думаєш, що скаже про це дядько Петер?

Стокман. Він що скаже? Зрадіє, запевне, що така штука викрилася.

Говстад. Ви дозволите мені подати звістку про ваш знахід у „Народньому Віснику“.

Стокман. Ще й спасибі скажу, як надрукуєте.

Говстад. Треба, щоб громадянство швидше про це довідалося.

Стокман. Авжеж!

Катрина (*увійшла*). Уже понесла.

Біллінг. Щоб я луснув, коли ви, пане докторе, не станете найвизначнішою особою в місті.

Стокман (*веселий, ходить по хаті*). Вигадайте! Я тільки виконав свою повинність. Мені пощастило докопатися, от і все. Але...

Біллінг. Як ви думаєте, Говстаде, чи не годилось би містові пошанувати доктора Стокмана походом з прапорами?

Говстад. Звісно, я зніму про це річ.

Біллінг. А я поговорю з Аслаксемом.

Стокман. Ні, друзі мої, облиште оті всі комедії. Я й слухати про таке не хочу.

І якби комітет водолікарні схотів побільшити мені плату, то я їй того не схочу. І тобі, Катрино, кажу, що ні за що того не схочу.

Катрина. І добре зробиш, Томасе.

Петра (*підняла вгору шклянку*). За твоє здоров'я, тату!

Говстад і Біллінг. За ваше здоров'я! За ваше здоров'я, докторе!

Горстер (*цокається з Стокманом*). Бажаю, щоб вам пощастило!

Стокман. Спасибі, спасибі, дорогі друзі! Якби ви знали, який я щасливий!.. Яке це щастя почувати, що зробив щось корисне своєму рідному містові, своєму громадянству! Радій, Катрино! (*Обняв її обома руками за шию і почав крутити по хаті. Катрина кричить і пручається. Всі сміються, плещуть у долоні і кричать: „Слава!“ Хлопці визирають з дверей*).

ДРУГА ДІЯ

*Вітальня в Стокманів. Двері в їдальню зачинені.
Ранок.*

Катрина (увійшла з їдальні з запечатаним листом у руці, пішла до перших дверей праворуч і зазирає туди). Ти дома, Томасе?

Стокман (звідти). Еге, тільки оце прийшов. (Увійшов у хату). А що?

Катрина. Лист од твого брата. (Віддала листа).

Стокман. А! Почитаємо! (Розірвав коверту і читає). „Разом із цим посилаю присланий мені рукопис“ ... (Далі читає тихо). Хм...

Катрина. Що ж він пише?

Стокман (кладає листа в кешеню). Та нічого; пише, що сам зайде сюди годин у дванадцять.

Катрина. Так ти ж, гляди, будь тоді дома.

Стокман. Буду, бо вже я обійшов хворих.

Катрина. Цікаво, що він скаже про твій знахід.

Стокман. От побачиш, що розсердиться, що це я зробив, а не він.

Катрина. А, і ти так думаєш?

Стокман. Звісно, нишком собі він радитиме, що це зроблено. Але все ж... Петер страх не любить, щоб хтось інший, а не він, зробив щось добре містові.

Катрина. Знаєш що, Томасе, я думаю, що ти міг би трохи поступитися йому і поділити з ним цю честь. Ти міг би натякнути йому, що це він напутив тебе на думку...

Стокман. Це можна, мені про це байдуже. Аби тільки пощастило направити попсоване.

Старий Мортен Кійль визирає з передпокою і дивиться лукаво, допитливим поглядом,

М. Кійль. Так це... правда?

Катрина (*йде до його*). Тату... ви?

Стокман. Та невже тесть? Добридень! Добридень!

Катрина. Та йдіть же в хату!

М. Кійль. Якщо це правда, то ввійду, а як ні — піду назад.

Стокман. Що правда?

М. Кійль. Та про водогін. Правда, чи як...

Стокман. Авжеж правда. А ви звідки довідалися?

М. Кійль (*увійшов*). Петра забігала до мене, ідучи в школу.

Стокман. Справді?

М. Кійль. Еге, розказала. Я спершу був подумав, що вона глузує з мене. Так ні, Петра цього не зробить.

Стокман. Звісно, не зробить. Як ви могли так думати?

М. Кійль. Та, бач, нікому неможна зовсім вірити. І не счуєшся, як одурять. Так це таки правда?

Стокман. Авжеж! Та сідайте ж бо! (*Садовить його на канану*). А правда, яке щастя містові?

М. Кійль (*силкується не засміятися*). Щастя містові?

Стокман. Еге, що вчасно довідався...

М. Кійль (*так, як і попереду*). Так, так, так! Але я ніколи не думав, що ви вшкварите таку штуку своєму рідному братикові.

Стокман. Штуку?..

Катрина. Тату, що ви кажете!..

М. Кійль (*спирається підборіддям на ціпок і хитро підморгує Стокманові*). Але в чому ж сила? Якісь комахи поналазили в рури водогінні.

Стокман. Еге, бактерії...

М. Кійль. І Петра казала, що тієї звіроти там сила силенна, тьма тьмуща!

Стокман. Так, так, їх багато, там їх сила силенна.

М. Кійль. Але ніхто не може їх бачити, так же?

Стокман. Еге, ніхто не може їх бачити.

М. Кійль (*тихенько сміється, аж наче захлинається сміхом*). Біс його батькові! Кумеднішого я ще ніколи не чув од вас!

Стокман. Що ви хочете сказати?

М. Кійль. Та тільки бурмистер ніколи в світі не пойме вам віри.

Стокман. Побачимо.

М. Кійль. Ви думаете, що він такий дурень?

Стокман. Думаю, що і все місто буде такий дурень.

М. Кійль. Усе місто? Може й так! У всякому разі, так їм і треба, так і треба,

Вони думають собі, що розумніші за нас, старих; вони виперли мене з комітету, еге, виперли, як собаку! Забалотували! Хай же тепер знають! Глядіть, Стокмане, добру штуку їм устругніть!..

Стокман. Та слухайте, тестю...

М. Кійль. Устругніть їм, кажу вам! (*Устав*). Якщо вам пощастить піймати в пастку бурмістра та його приятелів, то я зараз же викину сто крон на вбогих.

Стокман. То добре зробіть.

М. Кійль. Ви знаєте, що мені нема з чого розкидатись грішми; але якщо вам пощастить, то вже викину перед Різдом п'ятдесят крон на вбогих.

Говстад *увійшов з передпокою.*

Говстад. Добридень! (*Став*). Ах, вибачайте!..

Стокман. Просимо, просимо!

М. Кійль (*підсміюється*). І він за вами потягне?

Говстад. Про що ви кажете?

Стокман. Авжеж!

М. Кійль. Я так і знав. Справа піде в газету. Спритний з вас зух, Стокмане! Ну, робіть же своє, а мені час і до двору.

Стокман. Та чого ви поспішаєтеся? Посидьте з нами.

М. Кійль. Ні, піду. А ви гарненько їм допечіть! А, лихо їх мамі! Ви на цьому, запевне, не програєте!

Вийшов. Катрина проводить його.

Стокман (*сміється*). Старий ні одному слову не вірить про водогін.

Говстад. Так це він про те?

Стокман. Еге. Та й ви, мабуть, зайшли поговорити про те ж саме?

Говстад. Еге. Маєте вільну хвилинку, докторе?

Стокман. Скільки хочете, голубе.

Говстад. Що ж, ви говорили вже з бур-мистром?

Стокман. Ні, ще. Він скоро прийде сам.

Говстад. Я з учорашнього вечора все думав про цю справу.

Стокман. Ну?

Говстад. Вам, як лікареві і вченому, цей факт з водогіном здається чимсь окремим, таким, що не залежить од чогось іншого. А не спадало вам на думку, що з цим зв'язано багато іншого?

Стокман. Як то? Сідайте, голубчику. Ні, отут на канапі!

(Говстад сів на канапі; Стокман, на кріслі, по другий бік столу).

Стокман. Ну, що ви хочете сказати?

Говстад. Ви говорили вчора, що воду заражено гнилизною.

Стокман. Авжеж, це певно, вся зара-за йде з того гнилого болота, що коло Мільделю...

Говстад. Вибачайте, докторе, а я ду-маю, що лихо йде зовсім з іншого болота.

Стокман. А яке ж там ще болото?

Говстад. Те болото, в якому загрузло і гние все наше міське самоврядування.

Стокман. Отуди к бісу! Що ви вига-дуєте, Говстаде?

Говстад. Всі міські справи помалу-малу захопила в свої руки купка урядовців.

Стокман. Ну, не всі ж там урядовці!

Говстад. Та не всі, але хто сам не урядовець, той друг і прихильник урядовцям. Це все багаті люди, що мають здавна пошану серед громадянства,—вони й порядкують усіма громадськими справами.

Стокман. Але ж то люди знаючі і вміють робити діло.

Говстад. Ото ж вони й виявили свої знання та вміння робити, зробивши отак водогін?

Стокман. Ну, тут вони справді зробили дурницю. Але це буде направлене.

Говстад. Ви думаете, що це так легко?

Стокман. Та вже легко чи не легко, а це буде зроблено.

Говстад. Еге, якщо за це візьметься преса!

Стокман. Я певний, що й без цього обійдеться. Мій брат...

Говстад. Вибачайте, докторе, але застерігаю вас, що я почну цю справу.

Стокман. В газеті?

Говстад. Еге. Ще починаючи видавати „Народній Вісник“, я зважився знищити цей гурток старих упертих верховодів, що захопили все в місті в свої руки.

Стокман. Та ви ж сами казали потім, що з цього вийшло: ви ж за малим не зазнали газету.

Говстад. Це правда, тоді довелося змовкнути, бо саме в той час починалася справа з водолікарнею, все могло загинути, якби цих людей викинути. Але тепер водолікарню вже зроблено і ми можемо обійтися без тих добродіїв.

Стокман. То правда, що можемо без їх обійтися; але все ж вони багато доброго зробили.

Говстад. Так, зробили і за зроблене ми їм дякуємо. Але ж публіцист демократичного напрямку, от хоч би й я, не може не скористуватися з такого випадку Треба, нарешті, знищити байку про те, що наші верховоди безгрішні і непомильні. Треба знищити цей передсуд, як і багато інших.

Стокман. В цьому цілком згоджуюся з вами, Говстаде,—всякий передсуд треба знищувати.

Говстад. Я дуже не хотів би зачіпати бурмістра, бо він ваш брат. Але ж ви, звісно, думаете так, як і я, що правда перш за все.

Стокман. Так, так!... *(Палко)*. Але все ж!... усе ж!...

Говстад. Ви не подумайте про мене негарно. У мене егоїзму та честолюбства не більше, як і в інших.

Стокман. Та, друже мій, хто ж вас у тому обвинувачує?

Говстад. Ви знаєте, що я вийшов з народу і з досвіду знаю, чого найбільше треба народові. Йому треба, щоб він порядкував громадськими справами. Тоді тільки добре розвиватимуться народні здібності та знання і почування самоповаги.

Стокман. Це правда...

Говстад. От я й думаю, що великий гріх газетярові, якщо він проминає змогу боротися за права пригніченого покривдженого люду. Я знаю, що дужі та багаті казатимуть, ніби я агітатор, підбурюю до бунту,

то-що. Та хай собі говорять! Аби совість моя була чиста!

Стокман. Це свята правда, дорогий Говстаде. Але все ж... кат його зна!.. (*Стукає хтось у двері*). Прошу!

На порозі став друкар Аслаксен. На йому стареньке, але чисте чорне вбрання, біла краватка, трохи прим'ята; в руці м'який бриль і рукавички.

Аслаксен (*кланяється*). Вибачайте, пане докторе, що я насмілююся...

Стокман (*у став*). А, та це добродій Аслаксен!

Аслаксен. Еге, це я.

Говстад (*у став*). Ви до мене, пане Аслаксене?

Аслаксен. Ні, нє до вас. Я й не знав, що ви тут. Я прийшов до пана доктора.

Стокман. Чим же можу вам служити?

Аслаксен. Я чув од Біллінга, що ви хочете, щоб зроблено було новий кращий водогін?

Стокман. Еге, до водолікарні.

Аслаксен. Ото ж. Так оце я й прийшов сказати, що буду з усієї сили допомагати вам у цій справі.

Говстад (*Стокманові*). Бачите!

Стокман. Щиро дякую, але...

Аслаксен. Бо воно, знаєте, не завадить, щоб ми, бідніші громадяни, обстали за вами. Ми тепер об'єдналися і з нас виходить організована більшість, якщо ми того схочемо, звісно. А знаєте, пане докторе, тому добре, за кого обстає більшість.

Стокман. Авжеж, це так, та не думаю, щоб треба було якихось надзвичайних заходів. Здається, діло це таке просте і зрозуміле...

Аслаксен. Так, але все ж і наша за-
помога не буде зайвою; я добре знаю міс-
цевий уряд. Він не дуже любить слухатися
людей з боку. Отож я й думаю, що добре
було б зробити маленьку демонстрацію.

Говстад. Так, так, і я тієї ж думки.

Стокман. Демонстрацію, кажете? Та
яку ж саме?

Аслаксен. А, звісно, умірковану, пане
докторе. Я завсігди стою за уміркованість;
це найбільше личить путящому громадяни-
нові, принаймні я так думаю.

Стокман. Ми всі знаємо це про вас,
пане Аслаксене.

Аслаксен. Еге, думаю, що про мою
уміркованість усі знають. А справа з водо-
гіном дуже важна за для нас, убогих
громадян. Колись водолікарня даватиме до-
брі гроші, а надто тим, що мають свої хати.
Через те ми й мусимо з усієї сили обстава-
ти, щоб діло було роблено добре. А я ж
голова в спілці власників будинків...

Стокман. Справді?

Аслаксен. Опріч того я член това-
риства уміркованої тверезости... Ви, пане
докторе, знаєте, що я член того товариства?

Стокман. Авжеж!

Аслаксен. То значить знаєте, що я
маю діло з багатьма людьми. І про мене
знають, що я громадянин обережний, закон
поважаю,—вам це відомо, пане докторе,—
де-хто слухається мене, тим я все ж маю
в місті деяку силу, хоч може й не слід
було б так самому про себе говорити...

Стокман. Все це я добре знаю, пане
Аслаксене.

Аслаксен. Ото ж і бачите, що мені неважко буде впорядкувати справу, наприклад, з адресою, якщо до того дійдеться.

Стокман. З якою адресою?

Аслаксен. Та отже, щоб подати вам подячну адресу від громадян за те, що ви допильнували такої важної громадянству справи. Звісно, адресу треба написати дуже умірковану, щоб не зачепити міського уряду, та й взагалі, щоб не зачепити ніякої влади. І якщо ми так напишемо, то думаю, що ніхто не докорятиме нам за адресу.

Говстад. А коли б навіть це й не до смаку їм припало...

Аслаксен. Ні, ні, не треба зачіпати влади, пане Говстаде! Не треба повставати проти людей, від яких ми залежимо. Мені за це багато лиха довелось зазнати; ніколи з цього ніякого пуття не буває. Але хто ж може що сказати проти думок розумних і щиро сказаних, але уміркованих?

Стокман (*стиска йому руку*). Не вмю й розказати вам, любий Аслаксене, який я радий, що громадянство так спочуває мені. Я такий радий... такий радий! Може вип'ємо по чарці хересу?

Аслаксен. Ні, спасибі, я не п'ю вина.

Стокман. Ну, то стакан пива може?

Аслаксен. Дякую, пане докторе, я так рано нічого не п'ю. А тепер піду поговорити де з ким з громадянства про цю справу.

Стокман. Ви дуже ласкаві, пане Аслаксене, але справді я не бачу потреби так про це клопотатися; думаю, що діло само за себе говорить.

Аслаксен. Влада завсігди робить дуже помалу, пане докторе... Крий боже, щоб я докоряв їй за те...

Говстад. Завтра в газеті ми їх підженемо трохи, Аслаксене.

Аслаксен. Тільки не дуже гостро, пане Говстаде. Пишіть умірковано, бо інакше нічого з ними не вдієте. Послухайтеся моєї поради, бо мене життя навчило, як треба робити. А по сій мові бувайте здорові, пане докторе! Тепер ви знаєте, що принаймні ми, міщани, стоятимем за вас. Організована більшість на вашому боці, пане докторе.

Стокман. Спасибі вам, дорогий Аслаксене! *(Простягає руку)*. Бувайте здорові! До побачення!

Аслаксен. А ви зайдете в друкарню, пане Говстаде?

Говстад. Згодом прийду. Ще скінчу одну маленьку справу.

Аслаксен. Так до побачення. *(Вклонився й вийшов. Стокман пішов за ним у передпокій)*.

Говстад *(як Стокман вернувся)*. Ну, що ви на це скажете, пане докторе? Чи не думаєте, що настав час провітрити нас трохи, струсонутися трохи оту всю млявість, вагання та уміркованість?

Стокман. Це ви натякаєте на Аслаксена?

Говстад. Еге. Він порядний чоловік, але болото добре таки засмоктало його. Та й мало не всі тут такі ж, як і він, вони увесь вік вагаються, не можуть ні на чому стати і роблять і нашим, і вашим, а через

те не можуть зважатися і наперед поступитися.

Стокман. Так, але мені здається, що Аслаксен виявив таке щире бажання зробити добре.

Говстад. Єсть дещо вище за гарні бажання, це—сміливі діла.

Стокман. Це правда.

Говстад. От через те ото я хочу скористуватися з випадку і спробувати привести людей з гарними думками взятися за гарні діла. Нехай лиш вони встрянуть у громадські справи. Треба знищити повагу до тутешніх авторитетів. Ця безглузда, непростима помилка з водогіном хай розкриє очі кожному міському виборцеві.

Стокман. Добре! Якщо ви думаєте, що з цього буде користь громадянству, то хай і так; але я все ж попереду поговорю з братом.

Говстад. У всякому разі я зараз же напишу вступну статтю від редакції. І як що бурмистер зречеться почати цю справу...

Стокман. Ну, де ж таки? Хиба ж це можливо?

Говстад. Неможливого в цьому нічого немає. Тоді що?

Стокман. Тоді я обіцяю вам... Ось моя розвідка про водолікарню: тоді можете надрукувати її всю цілком.

Говстад. Ви дозволяєте? Це певно?

Стокман *(дає рукопис)*. Ось, візьміть. У всякому разі ви перечитайте, а якщо не буде потреби друкувати, то вернете мені.

Говстад. Гаразд! Будьте певні, не турбуйтеся! Зроблю, як кажете. А тепер будьте здорові!

Стокман. Бувайте здорові! От побачите, пане Говстаде, що все владнається добре без ніякого клопоту.

Говстад. Хм... Побачимо. (*Вклонився і вийшов у передпокій*).

Стокман (*зазирає в їдальню*). Катрино! А ти, Петро, вже дома?

Петра (*увійшла*). Еге, оце тільки прийшла з школи.

Катрина. Його ще не було й досі?

Стокман. Брата? Ні, ще не було. А я оце довго розмовляв з Говстадом. Він дуже радіє з мого знаходу. Виходить, що ця справа навіть важніша, ніж я спершу думав, бо з нею звязані інші важні громадські справи. І якщо доведеться щось про це писати, то Говстад даватиме місце в своїй газеті.

Катрина. Ти думаєш, що треба буде і в газеті писати?

Стокман. О, ні! Але все ж гарно знати, що за тобою обстане незалежна, вільнолюбна газета. А, знаєш, у мене був ще один чоловік, голова спілки власників будинків.

Катрина. Справді? А чого ж він до тебе приходив?

Стокман. Сказати, що й він на моєму боці. Якщо треба буде, то вони всі обстануть за мною. Знаєш, Катрино, хто обстане за мною?

Катрина. Ну, хто ж?

Стокман. Організована більшість.

Катрина. Так? Це ж дуже добре, Томасе.

Стокман. Авжеж, добре! (*Ходить по хаті і тре руки*). Боже, яке щастя почувати себе в такому братерському єднанні з своїми громадянами!

Петра. І могли робити так багато гарного, корисного, тату!

Стокман. Та ще й своєму рідному місту!

Катрина. Хтось наче подзвонив.

Стокман. Це, мабуть, він. *(Хтось стукає в двері)*. Прошу до хати!

Бурмістер Стокман *увійшов з передпокою*.

Бурмістер. Доброго здоров'я!

Стокман. А, доброго здоров'я, брате!

Катрина. Добридень! Як живете собі?

Бурмістер. Спасибі! Живемо яось. *(Стокманові)*. Учора ввечері я одержав твою розвідку про водогін та про водолікарню.

Стокман. Що ж ти прочитав її?

Бурмістер. Прочитав.

Стокман. Яка ж твоя думка?

Бурмістер. Хм... *(Поглядає на жінок)*.

Катрина. Ходім, Петро! *(Вийшли ліворуч)*.

Бурмістер *(помовчав трохи)*. Через віщо ж ти зробив це все нишком од мене?

Стокман. Не хотів говорити про це, поки не впевнюся зовсім.

Бурмістер. А тепер-то ти вже зовсім упевнився?

Стокман. Еге, здається, з моєї розвідки це добре видко.

Бурмістер. І ти хочеш подати її комітетові водолікарні, як офіційальний документ?

Стокман. Авжеж. Треба запобігати лихові, і що швидше, то краще.

Бурмістер. Своім звичаєм ти вживаєш у розвідці дуже гострі вислови. Між иншим

кажеш, що ми хронічно труїмо тих, що приїздять до нас лікуватися.

Стокман. Та як же інакше про це сказати? Зміркуй же: наші хворі і п'ють отруєну воду, і купаються в ній. А вони ж приїздять до нас по здоров'я, вірять нам і платять великі гроші.

Бурмистер. І ти пишеш, що треба зробити спуск, щоб ним спустати геть усю нечисть з Мільдельської долини і переробити увесь водогін.

Стокман. Еге. А ти знаєш який інший спосіб? Я іншого не знаю.

Бурмистер. Сьогодні вранці я зайшов до міського інженера, вигадавши якусь зовсім іншу справу і так між іншим, ніби шуткуючи, почав говорити, що ось може доведеться так зробити, не зараз, звісно, а колись там.

Стокман. Колись?

Бурмистер. Звісно, він тільки всміхнувся, почувши такі дивні речі. Та це й зрозуміло. Чи ти подумав про те, скільки б це коштувало, якби все те зробити? З того, що сказав інженер, я зрозумів, що на це треба було б кілька сот тисяч крон.

Стокман. Невже так багато?

Бурмистер. Авжеж. Але й це ще не найголовніше. Річ в тому, що на цю роботу треба було б не менше як два роки.

Стокман. Два роки, кажеш? Невже аж два роки?

Бурмистер. Не менше як два. А тим часом що ж робити з водолікарнею? Закнути, чи як? Та таки й довелось би замкнути, бо хто б же поїхав до нас, якби пішла

чутка, що в нас вода шкідлива на здоров'я.

Стокман. Та це ж правда, Петере, вода справді шкодлива.

Бурмистер. І все це тепер, саме тепер, як нашій водолікарні так добре повелося. Ти ж знаєш, що сусідні міста тимчасом можуть позаводити в себе водолікарні і переманють до себе всіх наших хворих. Запевне, вони це зроблять, і ми зостанемося ні з чим. Тоді, запевне, нам довелось би облишити зовсім справу з водолікарнею, а ми на неї витратили вже силу грошей. Якби до цього дійшлося, то це через тебе наше місто пішло б у старці.

Стокман. Через мене... в старці?..

Бурмистер. Бо тільки водолікарнею місто може держатися і тепер, і потім. І ти це знаєш так саме, як і я.

Стокман. Так що ж по-твоєму треба робити?

Бурмистер. З твоєї розвідки я зовсім не впевнився, що вода в нас така негарна, як ти про неї пишеш.

Стокман. Вода справді така негарна; а влітку, в спеку, буде ще гірша.

Бурмистер. Знов кажу, що ти дуже прибільшуєш. Гарний лікар мусить уміти запобігати лихові і не допускати, щоб щось там шкодило хворим.

Стокман. Ну що ж далі?

Бурмистер. Теперішній наш водогін уже зроблено і це треба брати на увагу. Але згодом колись комітет, мабуть, згодиться обміркувати цю справу і, запевне, щось зробить, щоб поліпшити воду, якщо це недорого вийде.

Стокман. І ти думаєш, що я згожуся на таке гидке діло?

Бурмистер. Гидке діло?

Стокман. Еге, це була б гидота, шахрайство, брехня, — злочинство проти хворих, проти всього громадянства!

Бурмистер. Знов кажу тобі, я зовсім не певний, що справді єсть велика небезпека.

Стокман. Неправда, ти в тому певний! Мої доводи всі правдиві і цілком зрозумілі. І ти, Петере, знаєш, що я кажу правду, та тільки не хочеш у тому признатися. Це ж ти намігся, щоб і водолікарню, і водогін там було збудовано, а тепер і не хочеш направити свою прокляту помилку. Ты думаєш, що я не розумію цього?

Бурмистер. А коли б і так? Коли я й справді бережу своє добре ім'я, то роблю це не тільки для себе, а й для добра громадського. Бо втративши свій моральний авторитет у громадянства, я не можиму вже керувати громадськими справами так, як, на мою думку, треба, щоб з їх виходила користь громадянству. Через оце та й через багато ще інших причин, мені дуже треба, щоб ти не подавав своєї розвідки комітетові; з цим треба подождати. Згодом я сам почну це і ми тихенько зробимо все, що буде можна. Але щоб ні одно слово про цю нещасливу справу не дійшло до громадянства.

Стокман. Ну, тепер з цим уже неможна сховатися.

Бурмистер. Це треба сховати, і воно буде сховане.

Стокман. Кажу тобі, що неможна. Багато людей уже про це знають.

Бурмистер. Знають? Та хто ж знає? Невже оті газетяри з „Народнього Вісника?“

Стокман. Еге, і вони знають. Ліберальна, незалежна преса примусить вас виконати свою повинність.

Бурмистер (*трохи помовчав*). Ах, який ти необачний, Томасе! Чи подумав ти, що з цього може вийти тобі самому?

Стокман. Мені?

Бурмистер. Еге, тобі і твоїй сім'ї.

Стокман. Туди к бісу! Що ти хочеш сказати?

Бурмистер. Здається мені, що був час, коли я став тобі в пригоді, як добрий брат.

Стокман. То правда, і я тобі дуже за те вдячний.

Бурмистер. Вдячності твоєї мені не треба. Почасти я робив це за для себе самого. Допомагаючи тобі поліпшити твоє матеріяльне становище, я сподівався, що можтиму вдержувати тебе в відомих межах.

Стокман. Як то? Так ти робив це тільки за для себе самого.

Бурмистер. Та трохи й за для себе. Бо чоловікові на офіціальному становищу прикро, як близькі його родичі знеславляють себе.

Стокман. Це я себе знеславляю?

Бурмистер. Еге, і, на нещастя, ти робиш це навіть того не розуміючи. Вдача в тебе непокійна, клопітна, задерикувата. Та ще, на лихо, чи треба, чи не треба, а ти зараз із усім кидаєшся до преси. Тільки завурушилася в тебе якась ідея, ти зараз уже поспішаєшся оповістити про неї всім, у газеті, або в книжці.

Стокман. А хіба громадянин не повинен сповіщати громадянство про всяку свою нову ідею?

Бурмистер. Дурниця! Громадянству не треба нових ідей. Громадянству краще житись з старими, гарними, давно признаними ідеями.

Стокман. То це ти справді так і думаєш?

Бурмистер. Еге, так і думаю. Раз навсїгди мушу поговорити з тобою навпростець. Досі я унікав цього, бо знаю твою запальну вдачу. Але тепер хочу сказати тобі всю правду. Ти й сам не знаєш, як шкодиш собі своєю нерозважністю. Ти нарікаєш на місцеву владу і навіть на державний уряд, лаєш їх і вважаєш, що до тебе чіпляються. Але чоґо ж иншого може сподіватися людина, яка всім дошкуляє?

Стокман. Отакої! Так це я ще й усім дошкуляю?

Бурмистер. Еге, Томасе, і працювати разом з тобою просто неможливо; я знаю це з досвіду. Ти ні трохи мене не поважаєш і забуваєш, що це я зробив так, що тебе настановлено найстаршим лікарем у водолікарні.

Стокман. Я мав право на цю посаду, і ніхто, опріч мене! Я перший довідався, що тут є вода помічна хворим і що тут можна зробити курорт, а попереду нікому це й на думку не спадало. Скільки років я сам-один обстоював цю свою ідею, ббровся за неї і словом, і пером...

Бурмистер. Це правда; але тоді ще не прийшов час почати практичну роботу. А ти, живучи там десь у глухому закуткові, не

міг цього зрозуміти. Але ж настав відповідний час, то я разом з іншими, взяв всю справу в свої руки і...

Стокман. Еге, і зіпсували увесь мій чудовий проект. О, тепер усе виявилось, тепер добре видно, які розумні голови взялися тоді робити діло.

Бурмистер. А мені теж добре видно, що твій непокірний дух знову забунтував. Ти хочеш чіпнути тих, хто стоїть вище за тебе, я вже давно знаю цей твій звичай. Ти не терпиш над собою ніякого авторитету. Ти скося поглядаєш на кожного значного урядовця, маєш його за свого особистого ворога... й кидаєшся на його осліп, не роздумуючися, чи годиться так робити. Але тепер я пояснив тобі, що ти зачіпаєш справу дуже важну для міста... а значить і для мене. І перестерігаю тебе, Томасе, що я ні трохи не поступлюся тобі з свого вимагання.

Стокман. А яке ж там вимагання?

Бурмистер. Ти вже роздзвонив чужим людям про цю неприємну справу, хоча треба було мовчати, і тепер, звісно, вже її не сховаєш. Скрізь піде поголоска, а наші вороги, звісно, ще й свого додадуть. То й повинен ти прилюдно заявити, що поголоска неправдива.

Стокман. Я повинен заявити, що поголоска неправдива? Не зрозумію тебе.

Бурмистер. Ми сподіваємося, що ти ще зробиш досліди і впевнишся, що справа зовсім не така страшна, як тобі спершу здалося.

Стокман. Так он ти чого хочеш!

Бурмистер. Тоді ми ще сподіваємося, що ти заявиш прилюдно, що, на твою думку, комітет совісно зробить усе, що треба, щоб добре впорядкувати справу.

Стокман. Але ж ви не зможете зробити це як треба, поки будете отак хитрувати та робити так, аби трохи щось підлатати. Кажу тобі, що я цілком у тому пересвідчений.

Бурмистер. Яко людина урядова ти не маєш права мати якісь свої пересвідчення.

Стокман (*вражений*). Не маю права?..

Бурмистер. Еге, як людина урядова, ти не маєш права. Як людина приватна, — скільки хочеш, то зовсім інше. Але, як урядова людина, яку наймає комітет курортний, ти не маєш права висловлювати думки не такі, які має твоє начальство.

Стокман. Ну, це вже занадто! Як то, я — лікар, учений і не маю права...

Бурмистер. Справу, про яку тут говоримо, неможна назвати цілком науковою; це діло складне, в йому єсть і технічний, і економічний бік.

Стокман. Туди к бісу! А мені що до того? Яке в чорта мені до того діло? Я хочу вільно висловлювати свою думку про все на світі!

Бурмистер. Скільки хочеш, поки це не зачіпає водолікарню. А в цю справу ми забороняємо тобі встрявати.

Стокман (*кричить*). Ви забороняєте? Ви!.. Такі!..

Бурмистер. Еге, я забороняю — я, твій начальник; а раз я щось забороняю, то ти мусиш слухатися.

Стокман (*стримує себе*). Петере... якби ти не був мені братом...

Петра (*швидко відчинила двері*). Тату, невже ти це стерпиш?..

Катрина (*слідком за нею*). Петро, Петро!

Бурмистер. А! На підслухах були!..

Катрина. Стінка така тоненька, що несамохить...

Петра. Я стояла під дверима і слухала навмисне.

Бурмистер. Ну, то я ще й радий...

Стокман (*підійшов до його*). Ти забороняв мені мати свою думку, вимагав слухняності...

Бурмистер. Ти сам примусив мене так говорити з тобою.

Стокман. Значить по вашому я повинен прилюдно покаятися, що сказав неправду?

Бурмистер. Ми вважаємо, що ти неминуче повинен надрукувати пояснення таке, як я тобі сказав.

Стокман. А як я не послухаюся?

Бурмистер. Тоді ми сами надрукуємо статтю, щоб заспокоїти громадянство.

Стокман. Гарзд! А я тоді напишу, що ви пишете неправду.

Бурмистер. Тоді муситиму скинути тебе з посади.

Стокман. Що?!

Петра. }
Катрина. } Скинути з посади?!

Бурмистер. Еге, скинути з лікарської посади в водолікарні. Твої вчинки дають мені досить підстави поклопотатися, щоб тебе одсунуто було від усіх курортних справ.

Стокман. І ви посмієте?

Бурмистер. Ти сам почав цю небезпечну за для тебе справу.

Петра. Дядьку, і тобі не сором так поводитися з такою людиною як батько?

Катрина. Мовчи, Петро!

Бурмистер (*глянув на Петру*). Ого, в тебе вже свої власні пересвідчення? Ще б пак! (*До Катрини*). Невістко, з усієї вашої сем'ї ви, здається, найрозважніша людина. Умовте ж вашого чоловіка, розкажіть йому, яке лихо з його поведіння вийде і йому, і його сім'ї...

Стокман. Своею сім'єю я сам журитимусь.

Бурмистер. І його сім'ї, кажу, і всьому його рідному місту.

Стокман. Я далеко більше за вас дбаю про добро рідного міста. Я хочу показати людям те лихо, яке раніше чи пізніше, а неминуче виявиться. Еге, я покажу, що справді люблю своє рідне місто.

Бурмистер. Ти покажеш, ти, що з такою сліпою упертістю хочеш відняти в міста найголовніше джерело його багатства!

Стокман. Та тобі ж кажуть, що те джерело отруене! Чи ти не збожеволів часом? Кажу ж тобі, що місто багатіє, торгуючи гнилизною та болотом. Усе наше громадянство розживається з шахрайства.

Бурмистер. Все це тільки фантазії, а може й дещо гірше. Хто може зводити таку ганьбу на рідне громадянство, той ворог громадянству.

Стокман (*підходить*). Ти смієш!..

Катрина (*кинулася проміж ними*). Томасе!..

Петра (*хапає батька за руку*). Не хвилюйся, тату!

Бурмистер. Ну, я не бажаю терпіти такі божевільні вибрики. Я своє зробив — перестеріг тебе. Тепер подумай про те, чого вимагає від тебе повинність перед самим собою і перед своєю сім'єю. (*Вийшов*).

Стокман (*ходить по хаті*). Вислухувати такі речі! Та ще й у своїй хаті! Що ти про це скажеш, Катрино?

Катрина. Та, звісно ж, це просто сором, Томасе...

Петра. Якби я знала, чим допекти дядькові!..

Стокман. Я сам винен. Давно вже треба було виступити проти його... показати йому зуби... Та ще й назвав мене ворогом громадянству! Мене!.. Я не подарую цього, слово честі, не подарую!

Катрина. Але ж, Томасе, брат твій все ж має силу...

Стокман. А я маю право!

Катрина. Та... право! На що те право, як не маєш сили?

Петра. Мамо, як ти можеш таке говорити?

Стокман. Як то? На що мати на своєму боці право, живучи серед вільного громадянства? Чудна ти, Катрино! Та ще й те: хіба ж не на моєму боці преса і організована більшість? Цього, здається, досить.

Катрина. Як, Томасе, невже ти думаєш...

Стокман. Ну, що?

Катрина. Я хочу сказати — невже ти думаєш іти проти свого брата?

Стокман. Ну, а що ж я інше можу зробити, коли хочу обстати за правду і справедливість?

Петра. Еге, що ж інше робити?

Катрина. Та що ж з того вийде? Вони ж, однак, усе зроблять, як сами схочуть.

Стокман. Ну, ні, Катрино, я зумію довести діло до краю.

Катрина. Та доведеш ти до того, що тебе проженуть з посади та й усе.

Стокман. Ну, то що? А все ж виконаю свою повинність перед громадянством, я виконаю, той, кого названо ворогом громадянству.

Катрина. А твоя повинність перед сім'єю, перед усіма нами? Хіба ти маєш право так поводитися з тими, про кого повинен дбати?

Петра. Мамо, не думай бо завжди і поперед усього про нас!

Катрина. Еге, добре тобі так говорити: як до чого прийдеться, то ти й сама себе прогонуєш. Але подумай про хлопців, Томасе; подумай трохи про себе; та й про мене...

Стокман. Катрино, чи ти при своєму умі? Невже ти справді хочеш, щоб я, ганебно злякавшись, послухався Петера та його гидких полигачів? І ти думаєш, що після цього я за весь свій вік міг би хоч одну хвилинку бути щасливий?

Катрина. Не знаю, але хай господь рятує нас і від того щастя, якого нам доведеться зазнати, якщо ти почнеш цю боротьбу. Знову зостанемося без певного заробітку, без шматка хліба. Уже ж ми досить

натерпілися попереду. Не забувай про це, Томасе! Подумай про все лихо, що може нас спіткати.

Стокман (*дуже гнівний, стискає кулаки*). І ті канцелярські душі можуть накоїти такого лиха вільному чесному чоловікові! Хіба ж це не гидко, Катрино?

Катрина. Авжеж вони з тобою гидко поводяться. Але ж на світі так багато неправди, якій доводиться скорятися!.. Ось наші хлоп'ята, Томасе! Глянь на їх! Що ж із ними буде? Та ні, ти ніколи не зважишся... Ейліф і Мортен увійшли в хату з школярськими зшитками в руках.

Стокман. Хлоп'ята!.. (*Зважливо й твердо говорить*). Ніколи, ніколи, хоч би весь світ завалився, не зігну я своєї шиї в ярмо! (*Пішов до своєї хати*).

Катрина (*йде за ним*). Томас... що ти хочеш?

Стокман (*на порозі*). Я хочу мати право дивитися в вічі своїм синам, як вони повиростають чесними вільними людьми. (*Пішов у свою хату*).

Катрина (*ридає*). Господи, змилуйся над нами!

Петра. Любий тато! Він не подасться! Хлопці здивовано дивляться, мов питаються, що сталося; Петра кива їм, щоб мовчали.

ТРЕТЯ ДІЯ

Контора редакції „Народнього Вісника“ Просто глядачів двоє дверей; ліворуч ті, якими увіходять, праворуч скляні— в друкарню; крізь шибки видно друкарню. Посеред хати великий стіл, на йому газети, книжки, рукописи, біля столу кілька крісел. Ліворуч вікно, коло вікна столик, на якому пишуть стоячи; біля його високий стілець. Попід стінками кілька стільців. Хата похмура, непривітна; все в ній старе, крісла брудні, обдерті. В друкарні видно кілька складачів за роботою; далі щось друкують на малій машинці. Редактор Говстад сидить за конторкою і пише. Трохи згодом правими дверима увійшов Біллінг; він приніс рукопис доктора Стокмана

Біллінг. Ну, знаєте!

Говстад (*пишучи*). Прочитали?

Біллінг (*положив рукопис на столик*).

Та-ак, прочитав...

Говстад. Ну, добре доктор голить?

Біллінг. Голить? Та хрест мене побий, він на смерть б'є. Що ні слово, то й обух!

Говстад. Ну, тих добродіїв одразу не звалиш! Не таківські!

Біллінг. Та це так. Ну, то ми гупатимем їх раз-по-раз, аж поки таки звалимо тих багацьких заступників. Справді, як я читав статтю, то мені вже вбачалося, як усе старе руйнується.

Говстад (*повернувся*). Цсс!.. Коли б Аслаксен не почув.

Біллінг *(говорить тихше)*. Аслаксен — мокра курка, страхополох, не має ні трохи сміливости. Але сподіваюся, що цього разу ви таки зробите по своєму? Так? Адже надрукуєте докторову статтю?

Говстад. Якщо бурмистер не поступиться по доброму...

Біллінг. А, чорт! Це була б велика прикрість!

Говстад. Ну, та як би там не було, а ми все ж матимем користь із цієї справи. Як не схоче бурмистер послухатися докторової поради, то все міщанство напосядеться на його... всі дрібні власники, то-що... А як послухає доктора, то посвариться з усім гуртом багачів-акціонерів, а вони досі найбільше його підтримували.

Біллінг. Ну, вжеж; їм же доведеться труснути кишнями, бо грошей силу силену треба буде!

Говстад. Ще б пак! А як у їхньому гурті почнеться нелад, тоді ми почнемо щодня в газеті впевняти громадянство, що бурмистер не здатний до громадської роботи і що треба всі громадські справи доручити поступовим людям.

Біллінг. Щоб я луснув, коли це неправда! Так, так, я вже бачу, що ось-ось буде в нас революція! *(Хтось стукає в двері, що ліворуч)*.

Говстад. Цсс! *(Голосно)*. Прошу! *(Увійшов доктор Стокман)*.

Говстад *(іде йому назустріч)*. О, та це сам доктор? Нуте?

Стокман. Друкуйте, Говстаде!

Говстад. Таки до цього дійшлося!

Біллінг. Урра!

Стокман. Друкуйте, кажу! Звісно, до цього дійшлося. Вони сами винні. Тепер, пане Біллінгу, закипить у місті війна!

Біллінг. Так, так! Війна до загину, пане докторе!

Стокман. Моя розвідка це тільки початок. У мене намічено ще статей чотири чи п'ять. Де тут у вас Аслаксен?

Біллінг (*кричить у друкарню*). Пане Аслаксене! Увійдіть на хвилинку!

Говстад. Кажете, ще чотири чи п'ять статей? І все про те саме?

Стокман. О, ні, голубчику! Зовсім про інше. Але всі вони звязані з справою про водолікарню. Розумієте, одне тягне за собою друге. Отак самісінько, як почнеш руйнувати стару будівлю.

Біллінг. Оце так правда, щоб я луснув! Тут уже неможна спинятися, а треба довести справу до краю, і всю ту стару будівлю зруйнувати.

Аслаксен (*увиходить з друкарні*). Що зруйнувати? Чи не хоче доктор зруйнувати водолікарню?

Говстад. І не думає. Заспокойтеся!

Стокман. Ні, тут справа зовсім про інше. Ну, так що ж ви скажете про мою статтю, пане Говстаде?

Говстад. По моему вам з нею дуже пощастило.

Стокман. Справді? Ну, дуже радий, дуже радий...

Говстад. Все розказано так просто, ясно й зрозуміло. Не треба й спеціалістом бути, щоб зрозуміти, в чому сила. Певне

кажу, що всі освічені люди будуть на вашому боці.

Аслаксен. І всі обачні. Адже так?

Говстад. І обачні, й необачні! Думаю, що за малим не все місто.

Аслаксен. В такому разі, думаю, можна статтю надрукувати.

Стокман. Думаю, що можна!

Говстад. Завтра ж надрукуємо.

Стокман. Еге, біс його бери! Не треба гаяти ні одного дня. Знаєте, пане Аслаксене, про що я хотів вас прохати: може б ви самі доглянули, як стаття друкуватиметься?

Аслаксен. Догляну, догляну.

Стокман. Пильнуйте її як ока. І щоб ні однісінької помилки. Там кожне слово важне. А я ще заскочу переглянути коректуру. Якби ви знали, як мені хочеться побачити цю статтю надрукованою... як вона полетить між люди...

Біллінг. Полетить, як бомба!

Стокман. На суд кожному розумному громадянинуві. О, ви не можете уявити собі, що я сьогодні витерпів! Як мене залякувано! Хотіли відняти в мене мої найзаконніші людські права...

Біллінг. Як? Відняти людські права?

Стокман. Хотіли принизити мене, вимагали, щоб я зробив гідоту, щоб за для власної користи поступився своїми найсвятішими пересвідченнями...

Біллінг. Це вже занадто, щоб я луснув!

Говстад. Від тих добродіїв усього можна сподіватися.

Стокман. Ну, не на такого наскочили! Прочитають надруковане чорним по білому.

Тепер я щодня писатиму про їх гострі статті в „Народньому Віснику“.

Аслаксен. Подумайте, одначе...

Біллінг. Урра! Війна так війна!

Стокман. Я скину їх с високости, роздавлю їх, знищу перед усіма розумними громадянами! От що я зроблю!

Аслаксен. Але прошу вас, пане докторе, будьте помірковані. Стріляйте, але не дуже.

Біллінг. Ні, ні, ні! Не шкодійте динаміту.

Стокман (*спокійно*). Тепер уже почнеться справа не про самий водогін. Ні, треба прочистити, продезинфікувати все наше громадське життя...

Біллінг. Ось воно, те слово, якого треба!

Стокман. Усіх отих старих партачів з їх никчемною роботою треба геть, розумієте? Геть з усюди! Сьогодні перед моїми розумовими очима постали чудові перспективи. Ще не зовсім усе виразно мені видко, але скоро все виясниться. Друзі мої, ми повинні доручити громадські справи молодим свіжим силам.

Біллінг. Слушайте, слухайте!

Стокман. І якщо будемо держатися гурту, то все піде дуже добре. Зробимо все так зручно, як от корабель спускають на воду! Ви не ймете віри?

Говстад. Я вірю, що ми маємо силу передати громадські справи в певні руки.

Аслаксен. Якщо ми робитимем усе помірковано, то не думаю, щоб це було небезпечно.

Стокман. Туди к бісу! Нема чого думати, чи це безпечно, чи небезпечно. Те, що роблю, я роблю во ім'я правди і з чистим сумлінням.

Говстад. Ну, пане докторе, вас варт підтримувати.

Аслаксен. Та що й казати, доктор— справжній друг містові, справжній друг громадянству.

Біллінг. Доктор Стокман справжній друг народові, Аслаксене, щоб я луснув!

Аслаксен. Я певний, що спілка власників будинків скоро так і зватиме його.

Стокман (*зворушений, стиска їм руки*). Спасибі, спасибі вам, дорогі, вірні друзі!.. Мені так радісно це чути... Брат мій назвав мене зовсім инакше. Ну, та я верну йому його слово з відсотком... А тепер треба одвідати одного бідолаху хворого. Але я незабаром забіжу сюди знову. Так, будь ласка, уважно звіряйте з рукописом, пане Аслаксене... І дуже прошу, не проминіть ні одного знака вигуку! Краще додайте з пару! А тепер поки будьте здорові! До побачення! До побачення! (*Прощаються і проводять Стокмана до дверей*).

Говстад. Він може буде нам дуже корисний, такий, що й ціни йому нема.

Аслаксен. Еге, поки воюватиме за водолікарню. Але якщо зачепить ще й більше, то не раджу йти за ним.

Говстад. Хм... це зважаючи на те, про що...

Біллінг. Якого чорта ви все боїтеся, Аслаксене?

Аслаксен. Боюся? Еге, як справа стосується місцевої влади, то я справді боюся.

Бо кажу ж вам, що маю досвід. Але пустіть мене до великої політики, то побачите, що не злякаюся навіть і найвищого уряду.

Біллінг. Та це так; але вас якось не розбереш, бо ви сами проти себе говорите.

Аслаксен. Я маю сумління, от у цьому і вся сила. Бачите, як нападеш на найвищий уряд, то громадянству з цього немає ніякої шкоди, та й урядові нічого не робиться, бо він собі міцно сидить. А місцевий уряд скинути можна, та тільки тоді замість скинутих можуть на їх місці опинитися молоді, недосвідчені люди, а з цього власникам будинків та іншим людям таке лихо може вийти, що й ради йому не даси.

Говстад. А про те й не думаєте, що громадяни, беручи участь у самоврядуванні, навчаються громадської роботи.

Аслаксен. Як у чоловіка є своє діло в руках, то де вже йому відразу про все думати, пане Говстаде!

Говстад. Ну, сподіваюся, що я ніколи не зважатиму ні на яке своє діло.

Біллінг. Слухайте... Слухайте...

Аслаксен (*усміхається*). Хм... (*Показує на високий столик*). На цьому редакторському місці поперед вас сидів Стенсгор.

Біллінг (*плюнув*). Пху! Перекинчик!

Говстад. Я не флюгер... і ніколи ним не буду.

Аслаксен. Хто встрає в політику, той ніколи ні за що не може ручитися, пане Говстаде. А вам, пане Біллінгу, теж годилось би трохи розважнішим бути, бо ви ж добиваєтеся секретарської посади в магістраті.

Біллінг. Я?

Говстад. Ви, пане Біллінгу?!

Біллінг. Ну, так!.. Але ж ви розумієте, що я хотів тільки зробити прикрість отим мудрим добродіям.

Аслаксен. Ну, мене, це звісно, не обходить. Але раз мене докоряють за боязкість та суперечність із самим собою, то я скажу на це ось що. Мої політичні погляди здавна всім відомі. Ніщо в них не перемінилося, хіба що стали вони ще уміркованіші. Серце моє й тепер, як і перше, любить народ, але не ховаюся й з тим, що розум мій обстає за уряд... за місцевий, хочу я сказати... Он що! (*Пішов у друкарню*).

Біллінг. От як би нам спекатися його, Говстаде!

Говстад. А ви знаєте когось іншого такого, щоб дав нам грошей на папір та на друк?

Біллінг. А, кат його зна, як же й погано, що в нас немає грошей!

Говстад (*сів на високий стілець*). Еге, як би в нас було...

Біллінг. А що як би ви поговорили про гроші з доктором Стокманом?

Говстад (*гортає папери*). Нічого з того не буде. В його анічогісіньки немає.

Біллінг. Так; але він міг би взяти в старого Мортена Кійля, в „Харсуна“, як його звать.

Говстад. А ви запевне знаєте, що в того є гроші?

Біллінг. Щоб я луснув, коли нема! І де-що з його грошей таки спаде й Стокманам. Не забуде ж він одписати щось хоча б дітям.

Говстад (*повернувся*). Так ви це маєте на оці?

Біллінг. Ні, я цього не маю на оці?

Говстад. І добре робите. Та й на те секретарювання в магістраті вам теж нема чого сподіватися. Запевнюю вас, що вас туди не візьмуть.

Біллінг. А ви думаєте я цього не знаю? Але ото ж то саме й добре, що мене не візьмуть. Бо це підсипатиме приску до печеного, розпалюватиме до боротьби, а цього дуже треба в такій норі, як наше місто, де так нечасто трапляється щось таке, що зачіпало б зглибока.

Говстад (*пишучи*). Так, так...

Біллінг. Ну... я їм не забарюся показати себе!.. Тепер піду писати відозву до хазяїнів будинків. (*Вийшов праворуч*).

Говстад (*сидячи за конторкою, гризе перо, тоді помалу говорить*). Хм... так, так. (*Постукано в двері*). Прошу! (*Увійшла Петра*)

Говстад. А, он хто! До нас завітали...

Петра. Еге, вибачайте...

Говстад (*присунув крісло*). Прошу сідати!

Петра. Дякую; але я зараз піду.

Говстад. Мабуть, пан-отець щось приручив?

Петра. Ні, я за своїм ділом. (*Вийняла з кишені, з пальта, книгу*). От ваше англійське оповідання.

Говстад. На що ж ви його вертаєте?

Петра. Я його не перекладатиму.

Говстад. А ви ж обіцяли перекласти?

Петра. Я тоді ще не прочитала його. Та, мабуть, і ви не прочитали?

Говстад. Ёге, не читав. Ви ж знаєте, що я не читаю по-англійському, але...

Петра. Добре; так от я й кажу вам: знайдіть до перекладу щось інше. (*Положила книгу на стіл*). А це зовсім негодяще для „Народнього Вісника“.

Говстад. Та чому ж?

Петра. Бо цілком суперечить з вашими поглядами.

Говстад. Ну, через саме це...

Петра. Ви мене здається, не зрозуміли... Тут оповідається про те, як якісь надприродні сили роблять усяке добро, так званим, „добрим“ людям, а, так звані, „злі“ люди, бувають покарані.

Говстад. Та це ж саме добре. Маса читачів саме таке й любить читати.

Петра. То ви й будете їх смакові потурати? Ви ж нічому тому не вірите і добре знаєте, що в житті ніколи так не буває.

Говстад. То правда; але ж редактор не завжди може робити, що хотів би. Часто доводиться зважати ан думки та смак читачів—у менше важному, звісно. Найголовніше все ж політика—для газети, принаймні. І коли я хочу вести своїх читачів до поступу й волі, то треба не одбивати їх од себе. Прочитавши таке оповідання в фейлетоні, вони охочіше читатимуть наші статті... більше віритимуть нам...

Петра. Годі вам! Ви ж не лицемір! Не може бути, щоб ви розкидали такі тенета на читачів! Не паук же ви!

Говстад (*усміхнувся*). Спасибі за гарну думку про мене. Правду сказавши, то це не мої думки, а Біллінгові.

Петра. Біллінгові?

Говстад. Еге, ще цими днями він так говорив. Оце ж йому й хочеться надрукувати оповідання, а я сам його не читав.

Петра. Та як же це Біллінг, маючи такі вільнолюбні погляди...

Говстад. О, Біллінг дуже розмаїті погляди має. Тепер, кажуть, він клопочеться, щоб його було настановлено секретарем у магістраті.

Петра. Я цьому не вірю, Говстаде! Як міг би він так себе ганьбити?

Говстад. А про це вже ви в його самого спитайте.

Петра. Ніколи не подумала б такого про Біллінга!

Говстад *(пильно дивиться на неї)*. Справді? То це для вас велика несподіванка.

Петра. Еге... А може й ні... Ах, я й сама не знаю...

Говстад. Ми, газетяри, небагато варті, панно Петро.

Петра. Ви це щиро кажете?

Говстад. Еге, часом мені так здається.

Петра. Ну, так, в звичайній щоденній буденщині це ще може бути... Але тепер, як перед вами таке велике діло...

Говстад. Ви говорите про справу вашого батька?

Петра. Еге. Думаю, що тепер ви повинні почувати себе далеко вартнішим за багатьох людей.

Говстад. Та сьогодні я щось таке й почувую.

Петра. А правда ж? Гарну ви собі роботу вибрали! Становити перед громадянством

нові правдиві, смілі погляди... Або хоч би те, що ви сміливо обстаєте за чоловіка, якому зроблено не по правді...

Говстад. А надто, якщо цей чоловік... хм... не знаю, як би сказати...

Петра. Якщо він такий порядний і такий бездоганно чесний, хочете ви сказати?

Говстад (*тихше*). Надто, якщо він... ваш батько, хотів я сказати.

Петра (*вражена*). Так?

Говстад. Так, Петро... панно Петро.

Петра. Так он що для вас найважливіше. Не діло? Не правда? Не велике благородне батькове серце?

Говстад. Ну, звісно ж і те все.

Петро. Годі! Слово вже вилетіло, пане Говстаде!.. Тепер уже я вам більше ні в чому не пойму віри.

Говстад. І ви можете так гніватися за те, що я найголовніше для вас...

Петра. Я за те гніваюся, що ви не були щирі з батьком. Ви так говорили, наче вам найдорожче за все правда, громадська користь. Ви одурили і батька, й мене. Не той ви, яким себе показували. І цього я вам ніколи не прощу... ніколи...

Говстад. Не годилось би вам, панно Петро, говорити зо мною таким тоном. А надто тепер.

Петра. А чому ж то саме тепер?

Говстад. Тому, що ваш батько тепер не може обійтися без мене.

Петра (*подивилась на його погордливо*). Так ви ще й он який! Пхе!..

Говстад. Ні, ні, я не такий! Це якось так сказалося. Ви не думайте...

Петра. Я знаю, що мені тепер думати. Прощайте!

Аслаксен (з друкарні похапцем і таємничо). От лихая година, Говстаде! (Побачив Петру). Ай, як же це не до речі!..

Петра. Книгу я он де положила. Пошукайте собі іншої перекладачки. (Пішла до дверей).

Говстад (іде слідком). Панно Петро...

Петра. Прощайте! (Вийшла).

Аслаксен. Говстад! Чуєте ви?

Говстад. Ну, що там?

Аслаксен. Бурмистер у друкарні.

Говстад. Бурмистер?

Аслаксен. Еге, хоче з вами поговорити. Прийшов тими дверима, бо не хоче, щоб його тут бачили... Розумієте?

Говстад. Що ж це значить? Ні, стривайте, я сам... (Іде, відчиняє двері з друкарні в коридор, кланяється і просе бурмистра увійти). Наглядайте ж, Аслаксене, щоб ніхто...

Аслаксен. Розумію... (Пішов у друкарню).

Бурмистер. Пан Говстад певне не сподівався мене тут бачити?

Говстад. Еге, таки не сподівався.

Бурмистер. Так ви тут прегарно влаштувалися, дуже гарно.

Говстад. Ну...

Бурмистер. А я так, не спитавшися дозволу, втисся до вас і однімаю дорогий час.

Говстад. Будьте ласкаві, пане бурмистре. Я готовий служити. Але дозвольте трохи визволити вас... (Узяв з рук у бурмистра кашкет і палку і положив на стілець). Прошу сідати!

Бурмістер (*сів біля столу*). Дякую!

Говстад *теж сів біля столу*.

Бурмістер. Мені зроблено сьогодні... велику прикрість, пане Говстаде.

Говстад. Справді? Та воно, звісно, у пана бурмістра стільки всяких справ...

Бурмістер. Сьогодні прикрість зробив мені курортний лікар.

Говстад. Як то? Доктор Стокман?

Бурмістер. Написав до курортного комітету розвідку про якісь там непорядки у водолікарні, які, звісно, тільки уявляються йому.

Говстад. Справді?

Бурмістер. Хіба він вам не говорив?.. Мені здається, що він вам оповідав...

Говстад. Так, справді, він згадував щось про це так, між иншим.

Аслаксен (*увійшов з друкарні*). Ви здається, хотіли дати мені рукопис...

Говстад (*сердито*). Хм... Отам на столику!

Аслаксен (*знайшов*). Добре.

Бурмістер. Стривайте... да це ж вона й єсть.

Аслаксен. Це докторова стаття, пане бурмістре.

Говстад. Ах, так це ви про неї говорили?

Бурмістер. Еге ж, про неї. Ви що про неї думаете?

Говстад. Я ж не спеціаліст, та й не читав її уважно, а тільки переглянув.

Бурмістер. І все ж друкуєте?

Говстад. Ніяково не друкувати... коли чоловік дає це за своїм підписом...

Аслаксен. А я в цих справах не маю голосу, пане бурмистре.

Бурмистер. Ну, звісно.

Аслаксен. Мое діло друкувати, що дадуть.

Бурмистер. Так і треба.

Аслаксен. Так я й... *(Пішов у друкарню)*.

Бурмистер. Стривайте трохи, пане Аслаксене... З вашого дозволу, пане Говстаде...

Говстад. Будьте ласкаві, пане бурмистре.

Бурмистер. Ви чоловік розважливий і розумний, пане Аслаксене.

Аслаксен. Дуже радий, що пан бурмистер такої думки.

Бурмистер. І вас люди слухають.

Аслаксен. Так, переважно хазяїни малих будинків.

Бурмистер. Таких дрібних власників і в нас більшість, як і всюди.

Аслаксен. Та це що й казати.

Бурмистер. І я певний, що ви дуже добре знаєте, що думає більшість їх. Адже так?

Аслаксен. Смію сказати, що це так, пане бурмистре.

Бурмистер. Так, а значить, коли найменше заможні громадяни готові принести жертви, то...

Аслаксен. Цеб-то, які це жертви?

Говстад. Готові принести жертви?

Бурмистер. То це показує, яке гарне наше громадянство, як воно добре розуміє свої громадські повинності. Це дуже радісно. Я навіть не сподівався такого. Ну, та ви ж краще знаєте це, ніж я...

Аслаксен. Але ж, пане бурмістре..

Бурмістер. Місто справді повинно буде принести великі жертви.

Говстад. Місто?

Аслаксен. Щось я не второпаю... Адже справа про водолікарню...

Бурмістер. Коли переробити так, як каже курортний лікар, то на це треба буде кілька сот тисяч крон, це вже прикидали.

Аслаксен. Величезні гроші, але...

Бурмістер. Містові доведеться, звісно, їх десь позичити.

Говстад (*у став*). З якої ж речі місто позичатиме?..

Аслаксен. Так це робитиметься міським коштом? Тягтимуть з порожніх кишень у дрібних власників?!

Бурмістер. Авжеж, шановний пане Аслаксене, бо де ж узяти грошей.

Аслаксен. Власники водолікарні повинні зробити все, що треба.

Бурмістер. Власники водолікарні не можуть більше давати на неї грошей?

Аслаксен. Це ви запевне знаєте, пане бурмістре?

Бурмістер. Запевне. Значить, якщо забажають оте все переробляти, то за все платити доведеться городянам.

Аслаксен. А щоб їх чорт... Вибачайте!.. Ну, це виходить зовсім інша справа, пане Говстаде!

Говстад. Еге, справді.

Бурмістер. А найсумніше те, що доведеться зачинити водолікарню років на два.

Говстад. Зачинити? Зовсім?

Аслаксен. На два роки?

Бурмистер. Еге, швидче, як за два роки того всього неможна зробити.

Аслаксен. А хай же йому лихо!.. Ні, це неможливо, пане бурмістре! З чого ж нам, власникам, жити той час?

Бурмистер. Що ж я вам скажу на це, пане Аслаксене? Ніякої ради на це нема. Невже ви думаете, що хоч один хворий сюди поїде, як почнуть ширити поміж людьми такі вигадки, що вода отрутна, що ми живемо на зараженому болоті, що все місто...

Аслаксен. І все це справді тільки вигадки?

Бурмистер. Хоч би і як хотів, то не можу инакше цього назвати.

Аслаксен. Якщо так, то доктор зробив страшно необачно. Вибачайте, пане бурмістре, але...

Бурмистер. Хоч це й гірко мені, а повинен сказати, що ваша правда, пане Аслаксене. Брат мій, на жаль, завсігди був дуже необачний.

Аслаксен. А ви, пане Говстаде, ще хочете обстати за його.

Говстад. Еге, хто б міг подумати, що...

Бурмистер. Я написав коротенько про те, як, на мій погляд, стоїть справа з водолікарнею і як комітет курортний може полагодити що треба, не втрачаючися дуже.

Говстад. Ви принесли цю статтю, пане бурмістре?

Бурмистер (*шукає в кишені*). Еге, я взяв її на той випадок, якщо б ви...

Аслаксен (*швидко*). А хай йому! Прийшов!

Бурмистер. Хто? Мій брат?

Говстад. Де він?.. Де?..

Аслаксен. Та йде через друкарню.

Бурмистер. А, як це недобре! Я б дуже не хотів з ним тут зустрітися. Та й з вами ще треба про де-що поговорити.

Говстад (*показує праворуч на двері*).
Увійдіть поки туди.

Бурмистер. Але?..

Говстад. Там сам Біллінг.

Аслаксен. Швидче, швидче, пане бур-
мистре! Зараз увійде...

Бурмистер. Зараз! Глядіть же, швидче
збудьтєся його! (*Вийшов праворуч*).

Аслаксен *одчинив йому двері і зачинив за ним*.

Говстад. Робіть що-небудь, Аслаксене!
(*Сів и почав писати*).

Аслаксен *шукає щось у купі газет на стільці
праворуч*.

Стокман (*увійшов з друкарні*). Ну, от
і я знов до вас. (*Кладе бриля й палицю*).

Говстад (*пише*). Ужє, пане докторе?
Поспішіть, Аслаксене, з тим ділом, про яке
ми сьогодні з вами говорили. Треба поспі-
шатися, а то не встигнемо сьогодні.

Стокман (*Аслаксенові*). А коректури,
кажуть, ще нема.

Аслаксен (*не повертаючися*). Де ж
таки так швидко, пане докторе!

Стокман. Та хочеться швидче поба-
чити. Не заспокоюся, аж поки не побачу
свою розвідку надрукованою.

Говстад. Хм... Це либонь не так швидко
буде. Так, Аслаксене?

Аслаксен. Та думаю, що так.

Стокман. Гаразд, гаразд, мої друзі. Так
я згодом зайду. Хоч і двічі, як треба буде.

Коли на черзі така важна справа — про добро всього міста, то тут уже неможна лінуватися. (*Пішов був, але зараз же щось ізгадав і вернувся*). Ні, стривайте... треба сказати вам ще про одну справу.

Говстад. Вибачайте, може б це іншим разом?..

Стокман. Та всього два слова. От що... Завтра вранці мою статтю прочитають і довідаються, що я всю зиму працював нишком на добро громадянству.

Говстад. Але ж, пане докторе...

Стокман. Знаю, що ви скажете. По вашому, я тільки виконував свою громадську повинність та й годі. Це, звісно, так, я й сам це знаю не гірше за вас. Але городяни наші, бачите... Вони вже такі... Ці добрі люди так мене люблять... шанують...

Аслаксен. Еге, до цього часу вони дуже шанували вас, пане докторе.

Стокман. Отим-то я й боюся, щоб... Про це я й хотів поговорити з вами. Як вони прочитають мою статтю, а надто бідніші класи, і зрозуміють так, що я закликаю їх надалі забрати міські справи в свої руки...

Говстад (*устає*). Хм... Не критимусь од вас, пане докторе...

Стокман. От, я так і думав... Щось уже готується. Але я й слухати про це не хочу. Якщо вони лаштуються щось зробити...

Говстад. Та що ж?

Стокман. Ну, щось там... процесію з прапорами, чи там обід або подарунок, або ще щось, то дайте мені слово, що не допустите цього. І ви, пане Аслаксене. Чуєте?

Говстад. Вибачайте, пане докторе. Краще відразу сказати вам усю правду...

Катрина Стокман *у пальто і бриликові увійшла лівими дверима, що далі.*

Катрина (*побачивши Стокмана*). Так я й знала.

Говстад (*іде їй назустріч*). І ви до нас завітали, пані Стокман?

Стокман. Якого дідька ти сюди прийшла, Катрино?

Катрина. Сам можеш догадатися, чого я сюди прийшла.

Говстад. Прошу сідати! Чи може...

Катрина. Дякую, не турбуйтеся. І не гнівайтесь, що я прийшла по свого чоловіка. У мене ж троє дітей, щоб ви знали.

Стокман. Що за дурниця! Ми й так це знаємо.

Катрина. Ну, не видно, що ти сьогодні пам'ятаєш про жінку та про діти!.. Якби пам'ятав, то не схотів би робити всіх нас нещасними.

Стокман. Та ти зовсім збожеволіла, Катрино! По твоєму виходить, що чоловік, який має жінку й діти, не має права сміливо говорити правду... не має права робити на користь громадянству, не має права робити добро містові, в якому живе?

Катрина. Треба знати міру, Томасе.

Аслаксен. От і я так кажу. Поміркваність — перше діло.

Катрина. А вам, пане Говстаде, гріх одбивати мого чоловіка від дому, від сім'ї і вплутувати в такі справи.

Говстад. Ну, я-то вже нікого не вплутую...

Стокман. Уплутувати? Ти думаєш, що мене можна вплутати?

Катрина. Ще й як! Знаю, ти найрозумніший за всіх тут у місті, але тебе страх як легко кудись уплутати! (*Говстадові*). Ви тільки подумайте, що як ви надрукуєте те, що він написав, то його скинуть з лікарської посади в водолікарні.

Аслаксен. Невже?

Говстад. Ну, знаєте, пане докторе...

Стокман (*сміється*). Ха-ха-ха! Хай спробують! Ні, вони побояться. Бо за моєю спиною стоїть організована більшість.

Катрина. Ото ж то й горе, що за твоєю спиною таке...

Стокман. Дурниці говориш, Катрино! Іди собі додому і клопочися своїм господарством, а я робитиму громадські справи. І як ти можеш боятися, коли я такий спокійний та веселий? (*Ходить по хаті і треруки*). Будь певна, що правда й народ переважать. І я вже бачу, як усі вільнолюбні громадяни з'єднаються в одно звитяжське військо... (*Став біля стільця*). Що... що за біс?..

Аслаксен (*дивиться туди*). Оттакої!

Говстад (*теж*). Хм...

Стокман. Ось він, найвищий вершечок начальства! (*Обережно взяв двома пальцями кашкет бурмістрів і підняв угору*).

Катрина. Кашкет бурмістрів?

Стокман. А ось і начальницька патерія. Який біс це сюди зтяг?

Говстад. Ну, то вже скажу вам...

Стокман. А! Розумію! Він приходив забивати вам баки. Ха-ха! Ото втрапив!..

А як побачив мене в друкарні!.. *(Дуже сміється)*... утік. Адже так, пане Аслаксене?

Аслаксен *(швидко)*. Ото-от, саме так, пане докторе.

Стокман. Та забув і патерицю, і... Та ні, це дурниця, Петер не тікатиме. Але ж де в біса ви його поділи? А вже ж отам... Ну, тепер побачиш, Катрино!

Катрина. Томасе!.. Прошу тебе...

Аслаксен. Бережіться, пане докторе!

Стокман *надів кашкет бурмістрів, узяв ціпок, пішов до дверей ліворуч, одчинив їх і притулив пальці до кашкета, ніби вітає начальство.*

Бурмістер *(червоний з гніва, увиходить з Біллінгом)*. Це що за маскарад?

Стокман. Більше поваги, любий мій Петере! Тепер я найвища власть у місті. *(Ходє по хаті)*.

Катрина *(як не заплаче)*. Ну бо, Томасе!..

Бурмістер *(іде за Стокманом)*. Оддай мені мій кашкет і ціпок!

Стокман *(так як і перше)*. Ти тільки поліцмейстер, а я бурмістер — начальство над усім містом.

Бурмістер. Скинь каштета, кажу тобі! Не забувай, що це офіційний урядовий кашкет!

Стокман. То що! Ти думаєшь, що лев-народ, прокинувшись, злякається урядових кашкетів? Знай, що ми завтра почнемо в місті революцію! Ти нахвалявся прогнати мене з посади. А тепер я проганяю тебе... з усіх твоїх урядових посад... Думаєшь, не можу? Ого! За мною могутня сила! Говстад з Біллінгом нищитимуть вас у „Народньому

Вісникові“, Аслаксен же виступить проти вас на чолі спілки власників будинків...

Аслаксен. Я цього не зроблю, пане докторе.

Стокман. Ну, вже ж зробіть!

Бурмістер. Еге! То може пан Говстад теж пристане до агітації?

Говстад. Ні, пане бурмістре.

Аслаксен. Ні, пан Говстад не такий нерозумний, щоб схотів занাপащати себе й газету ради чийхсь фантазій...

Стокман (*озирається*). А це що?

Говстад. Ви неправдиво розказали про справу, пане докторе, через те я не можу за вас обстати.

Біллінг. Після того, як пан бурмістер був такий ласкавий і вияснив і мені...

Стокман. Неправдиво?.. Злайтеся на мене, кажу вам! Тільки надрукуйте статтю, а вже я сам зумію обстати за нею.

Говстад. Я її не надрукую. Не можу, не хочу, не смію надрукувати її!

Стокман. Не смієте? Що за дурниця! Ви ж редактор, а хто ж, як не редактори керують пресою?

Аслаксен. Ні, не редактори, а передплатники, пане докторе.

Бурмістер. І це щастя.

Аслаксен. Громадська думка, освічене громадянство, хазяїни будинків і всі інші городяни — ось хто керує пресою.

Стокман (*спокійно*). І всі ці сили проти мене?

Аслаксен. Еге, проти вас. Надрукувати вашу статтю, це значить украй зруйнувати городян.

Стокман. Он воно що!

Бурмистер. Дай мій кашкет і ціпок!

Стокман *знімає кашкет і кладе разом з ціпком на стіл.*

Бурмистер (*узяв кашкет і ціпок*). Твоєму бурмиструванню швидко прийшов край.

Стокман. Стривай, ще не край. (*Говстадові*). Так значить ніяк неможна надрукувати мою статтю в „Народньому Вісникові“?

Говстад. Ніяк неможна. Між иншим і в інтересах вашої сім'ї.

Катрина. Ну, про сім'ю вам нема чого турбуватися, пане Говстаде.

Бурмистер (*виняв з кишені папір*). За для громадянства досить буде надрукувати оцю статтю. Це урядове пояснення. Прошу! (*Подає*).

Говстад (*узяв папір*). Добре, надрукуємо.

Стокман. А моєї розвідки не надрукуєте... І думають, що мене можна примусити, що можна примусити мовчати правду! Ні, це не так легко, як вам здається. Пане Аслаксене, прошу зараз же взяти мою розвідку і надрукувати її окремою брошурою моїм коштом, це буде моє власне видання. Мені треба чотиріста примірників... ні, п'ять... шість сот.

Аслаксен. Як би ви, пане докторе, засипали мене золотом, то й то я не посмів би допомогти своєю друкарнею такій справі. Не посмію, бо щоб же подумало про мене громадянство! І ніхто в місті не візьметься вам надрукувати.

Стокман. Так верніть мені рукопис.

Говстад (*подає рукопис*). Ось він!

Стокман (*узяв свій ціпок і бриль*). Моя розвідка усе ж піде між люди. Я зберу людей і прочитаю її; всі громадяни почують голос правди.

Бурмистер. Ні одна спілка в місті не дасть хати за для такого збору.

Аслаксен. Ні одна. Це вже я певне знаю.

Біллінг. Щоб я луснув, коли дадуть!

Катрина. Ну, це вже зовсім ка-зна-що! Чого вони всі так повстали проти тебе, всі до одного?

Стокман (*спалахнув*). Ось я тобі скажу, чого. Бо всі тут у місті, як єсть усі — старі баби... отакі як ти. Всі тільки й думають про свої сім'ї, а не про добро громадське.

Катрина (*взяла його за руку*). Так я їм покажу... що й стара баба може стати мужчиною... хоч раз на віку... Тепер я за тебе, Томасе!

Стокман. Браво, Катрино, браво! Присягаюся, що досягну свого! Якщо мені не дадуть хати, то найму бубника з бубном, щоб ходив зо мною і читатиму свою розвідку на всіх вулицях і провулках.

Бурмистер. Та ти ж таки ще не зовсім збожеволів!

Стокман. Я це зроблю.

Аслаксен. Ні одна людина в городі не піде з вами.

Біллінг. Щоб я луснув, коли хто піде!

Катрина. Не подавайся, Томасе! Я попрошу наших хлопчиків іти з тобою.

Стокман. От гарно ти надумала!

Катрина. Мортен залюбки піде та й Ейліф, певне, піде.

Стокман. Еге, і Петра! Та й ти, Катрино!

Катрина. Ні, ні, я не піду. Я дивитимуся на вас у вікно.

Стокман (*обняв її і поцілував*). Спасибі! Ну, то ми ще поборемося, панове! Побачимо, чи зможе людська подлість заткнути рота чесному громадянинуві, який хоче оздоровити громадянство! (*Вийшли Стокман і Катрина ліворуч, тими дверима, що далі*).

Бурмистер (*замислено хитає головою*). Ну, тепер і її спантеличив.

ЧЕТВЕРТА ДІЯ

Велика старомодня світлиця в будинкові капітана Горстера. В задній стіні відчинені двері до передпокою. Ліворуч у довгій стіні троє вікон. Навпроти, посеред другої стіни, низенька примостка, на ній стоїть малий стіл, а на йому дві свічки, графин на воду, шклянка і дзвоник. На стіні поміж вікнами горять лампи. Спереду, ліворуч, ще один столик з свічками і стілець біля його. Спереду, праворуч, двері до інших світлиць, біля дверей кілька стільців.

Багато городян усякого стану зійшлося на мітинг. Серед юрби кілька школярів та жінок. Потроху з передпокою ще виходять люди; в світлиці стає повно людей.

Перший городянин (*побачив знайомого*). І ти тут опинився, Ламстаде?

Другий городянин. Я на всіх мітингах буваю.

Третій городянин (*що стоїть поруч*). А свиставку взяли?

Другий. Узяв. А ви?

Третій. Ще б пак! А шкипер Евенсен хотів притирити величезний ріг!

Другий. От такої! (*Всі троє сміються*).

Четвертий городянин (*підходить*). Слухайте, скажіть мені, що тут має бути?

Другий. Доктор Стокман говоритиме проти бурмистра.

Четвертий. Та він же йому брат?

Перший. Це йому байдуже. Доктор Стокман не боїться.

Третій. Так же ж не його правда, так сказано в „Народньому Віснику“.

Другий. Треба думати, що тепер не його правда, бо ніхто навіть хати йому не дав: ні спілка власників будинків, ні міський клуб.

Перший. Навіть у водолікарні не дано зали.

Другій. Ну, ще б пак!

П'ятий (*у иншому гурті*). Ну, за кого ж нам тягти?

Шостий (*з того ж гурту*). Знай одне: дивись на Аслаксена і робите, що він робить.

Біллінг (*з портфелем під пахвою, протискується поміж людьми*). Вибачайте, панове!.. Дайте пройти!.. Я з „Народнього Вісника“... Дуже дякую! (*Сів біля столу ліворуч*).

Робітник. Цей же з яких?

Другий робітник. Хіба не знаєш Біллінга? Цей же заморюшок пише в Аслак-сеновій газеті.

Капітан Горстер *увів правими дверима Катрину Стокман і Петру; за ними йдуть Ейліф і Мортен.*

Горстер. Я думаю, що вам отут біля дверей найзручніше буде. Звідси, коли що, то й вийти можна зараз же.

Катрина. А ви думаете, що таки буде якийсь бешкет.

Горстер. Хто-й-зна... Така сила народу. Та ви сідайте.

Катрина *(сіла)*. От спасибі вам, що ви дали чоловікові свою хату.

Горстер. Коли ніхто не давав, то...

Петра *(сіла біля матері)*. Це сміливо, Горстере.

Горстер. Ну, смілости на це небагато треба.

Увійшли разом Говстад і Аслаксен, але зараз же пошилися поміж людьми не в один бік.

Аслаксен *(Горстерові)*. А доктора ще нема?

Горстер. Він дожидає в тій хаті.

Біля дверей, якими виходять, якийсь рух.

Говстад *(Біллінгові)*. Ось і бурмистер. Гляньте!

Біллінг. Так, щоб я луснув, це він!

Бурмистер помалу йде серед людей, що перед ним розступаються і ввічливо вклоняються; він став ліворуч край стіни. Трохи згодом з перших дверей, що праворуч, увійшов доктор Стокман. Він у чорному вбранні, в сурдуті, краватка біла. Чути кілька тихих оплесків, де-хто стиха шикає. Потім стає тихо.

Стокман *(тихо)*. Як почуваш себе, Катрино?

Катрина. Нічого, добре. *(Тихше)*. Гляди ж, Томасе, будь спокійний!

Стокман. О, я зумію стримати себе. *(Подивився на свого годинника, зійшов на примостку і вклонився людям)*. Уже поминуло чверть години поверх визначеного часу... То я починаю. *(Вийняв рукопис)*.

Аслаксен. Спершу треба вибрати голову.

Кілька голосів *(кричать)*. Треба! Треба!

Стокман. Ні, цього зовсім не треба.

Бурмістер. І я гадаю, що треба вибрати голову.

Стокман. Але я скликав людей на прилюдну лекцію, Петере.

Бурмістер. Може бути, що лекція курортного лікаря призведе до дискусії.

Голоси. Голову! Голову!

Говстад. Треба вибрати голову. Це воля громадянства.

Стокман (*спокійно*). Хай і так. Не будемо йти проти громадської волі.

Аслаксен. Може б пан бурмістер згодилися бути головою?

Трое людей (*плещуть у долоні*). Браво! Браво!

Бурмістер. Через деякі причини, які легко зрозуміти, я повинен ухилитися від цієї чести. Але, на щастя, серед нас є чоловік, на якому, я певен, усі погодяться. Я говорю про голову спілки власників будинків, пана Аслаксена.

Багато голосів. Так! Так! Слава Аслаксенові! Слава!

Стокман *узяв свого рукопису і зійшов з примостки*

Аслаксен. Як громадянство кличе мене то я не смію зрікатися... (*Оплески; кричать: „Слава!“ Аслаксен зійшов на примостку*).

Біллінг. Запишемо: „Добродія Аслаксена вибрано одноголосно“...

Аслаксен. Коли вже я стою на цьому місці, то хай уже буде мені дозволено сказати кілька слів. Я тиха, мирна людина, стою за розважливу поміркованість... і...

за помірковану розважливість. Це відомо всім, хто мене знає.

Багато голосів. Так! Так! Так, Аслаксене!

Аслаксен. В школі життя та досвіду я впевнився, що поміркованість, то така річ, якої найбільше треба громадянинові...

Бурмистер. Слухайте!

Аслаксен. І що розсудливість та поміркованість найпотрібніші за все і громадянству. Через те я й порадив би шановному нашому громадянинуві, що скликав нас сюди, подбати про те, щоб не виходити за межі поміркованости.

Чоловік *(біля дверей)*. Хай живе спілка поміркованої тверезости!

Голос. А, хай тобі лихо!

Багато голосів. Цсс!.. Цсс!..

Аслаксен. Панове, прошу не перепиняти! Хтось просить слова?

Бурмистер. Пане голово!

Аслаксен. Даю слово панові бурмистрові.

Бурмистер. Вам, запевне, відомо, що я близький родич курортному лікареві, а через те краще хотів би мовчати. Але ж я—голова курортної дирекції та й піклуватися про найголовніші інтереси міста повинен, і через те мушу виявити свою думку. Я можу запевне сказати, що ні один з присутніх тут громадян не хоче, щоб ширено непевні та прибільшені чутки про наче б то недобрі санітарні умови в нашій водолікарні.

Голоси. Так! Так! Нехочемо! Протестуємо!

Бурмистер. Так от я й хочу подати до уваги зборові, що не годилось би

дозволяти найголовнішому курортному лікареві говорити промову або читати лекцію про водолікарню.

Стокман (*палко*). Як!.. Не дозволяти?.. Що таке?..

Катрина (*кахикає*). Кхи... Кхи...

Стокман (*стримується*). Так значить щоб не дозволяти...

Бурмистер. Я в своїй статті в „Народньому Вісникові“ познайомив громадянство з найголовнішими фактами, і всі розсудливі громадяни легко можуть зрозуміти всю справу. З моєї статті видно, що курортний лікар не тільки виявляє невіру до місцевої адміністрації, а ще й хилить до того, щоб з тих людей, які й так уже багато оплатків платять, стягти ще, принаймні, сто тисяч крон.

Гомін; деякі люди свистять.

Аслаксен (*дзвонить*). Тихше, панове! Я дозволю собі приєднатися до пана бурмистра. Я теж думаю, що доктор Стокман має сховану думку. Він говорить про водолікарню, але справді-то хоче зробити революцію, хоче, щоб порядкування міськими справами перейшло до інших людей. Ніхто, звісно, не подумає, що в доктора якісь нечесні заміри — боронь боже! Такого ніхто не подумає! Я теж стою за народне самоврядування, якщо воно не дуже дорого коштує тим, хто платить податки. Але тепер до того йдеться, що воно може коштувати занадто дорого. А через те я... ні, свідчуся богом... з вашого дозволу, я цього разу не можу спочувати докторові Стокма-

нові. Занадто дорого це коштуватиме. Оце така моя думка. (*Голосні оплески всюди*).

Говстад. І я повинен в'яснити своє становище. Спочатку здалося мені, що за ту справу, яку порушив доктор Стокман, варт обстати, і я обставав за неї зовсім безсторонно, наскільки міг. Але потім виявилось, що нас збаламучено неправдивими звістками.

Стокман. Неправдивими?!

Говстад. Ну, не зовсім правдивими. Це добре показало в'яснення пана бурмістра. Гадаю, що ніхто тут не подумає, що мої думки не широко-ліберальні. Всі знають, як ставиться „Народній Вісник“ до визначених політичних питань. Але я навчився від досвідчених та розважних людей, що до суто-місцевих справ газета повинна ставитися з обережністю.

Аслаксен. Цілком згоджуюся з промовцем.

Говстад. В цій справі доктор Стокман безперечно різнить з волею громадянською. А яка ж найперша і найважливіша повинність редактора газети? Чи не та, щоб не різнити, а бути солідарним із своїми читачами? І чи не доручено ж йому широко й невсипуще клопотатися про добро своїх однодумців? Чи може я помиляюся?

Багато голосів. Ні! Ні! Ні! Редактор Говстад правду каже.

Говстад. Тяжку душевну боротьбу я пережив, поки зважився порізнити з чоловіком, у якого в хаті останніми часами я так часто бував, з чоловіком, якого до сьогодні так дуже любило громадянство, з чоловіком, у якого єдина, або принаймні найголовніша,

вада це те, що він більше слухається серця, ніж розуму.

Окремі порізнені голоси. Правда! Слава докторові Стокманові!

Говстад. Але повинність перед громадянством примусила мене розрізнитися з ним. І ще одна думка примушує мене виступити проти його і силкуватися звернути його з того небезпечного шляху, на який він повернув; це думка про його сім'ю.

Стокман. Говоріть тільки про водогін та про болото.

Говстад. Думка про його дружину та про його малих дітей.

Мортен. Це він про нас, мамо?

Катрина. Цсс...

Аслаксен. Так, може, голосувати пропозицію пана бургомистра?

Стокман. Не треба. Я сьогодні не говоритиму про заразу в водолікарні. Ні, ні, ви почуєте зовсім про інше.

Бурмістер. А це що ще вигadaв?

П'яний (*біля дверей, якими ввійходять*). Я плачу податки... І через те маю голос. І я твердо... непохитно думаю, що...

Кілька голосів. Мовчи там!

Інші голоси. Він п'яний. Вивести його! (*П'яного виведено*).

Стокман. Дадуть мені слово?

Аслаксен (*дзвонить*). Слово має доктор Стокман.

Стокман. Коли б перед кількома днями спробували затуляти мені рота, так як оце тепер, то я, як лев, обороняв би свої найсвятіші людські права. Але тепер мені про те байдуже, бо на черзі тепер говорити про

далеко важніші речі. *(Люди тісніше обступують його. Стає видно Мортена Кійля).*

Стокман. За ці останні дні я дуже багато думав і міркував... так багато і про стільки речей, що аж у голові стало морочиться...

Бурмистер *(кахикнув)*. Хм...

Стокман. Але, нарешті, я зрозумів усе, знайшов звязок між усім і все стало мені зовсім зрозуміле. Через те я й стою тепер тут. Громадяни! Я хочу розказати вам про свій новий великий знахід. Він далеко, незмірно важніший за ту дрібницю, про яку я перше був довідався, себ-то, що наш водогін отруений гнилизною, і що наша водолікарня стоїть на такій же зараженій землі.

Багато голосів *(кричать)*. Ні слова про водолікарню! Не хочемо про це слухати!

Стокман. Я сказав, що говоритиму про свій великий знахід, який зробив цими днями... Я довідався, що всі наші духовні життєві джерела — отруєні, що все наше громадянське життя зростає на ґрунті, отруєному неправдою.

Кілька голосів *(неголосно, видимо збентежені)*. Що він каже?

Бурмистер. Такий наклеп...

Аслаксен *(положив руку на дзвоник)*. Прошу промовника бути поміркованим.

Стокман. Я любив своє місто так щиро, як тільки може любити чоловік те місце, де прожив свої найкращі дитячі й молоді літа. Я виїхав звідси ще не старим... Я тяжко нудьгував за рідним кутком... Закинутий далеко, я згадував і рідні місця, і людей і все здавалося мені повите сяйвом.

Окремі хвальні вигуки та оплески.

Стокман. Багато років прожив я на півночі в дикому закуткові. І як доводилося мати діло з тими людьми, що живуть там серед каміння, на неродючій землі, то часто мені спадало на думку, що тим нещасливим сотворінням справді більше треба ветеринара, ніж такої людини, як я. (*Невдоволений гомін*).

Біллінг (*положив перо*). Ну, щоб я луснув, коли чув щось таке неподобне!

Говстад. Це просто глум з простого народу, вартого поваги.

Стокман. Подождіть трохи! Не думаю, щоб хто міг сказати, що я забув там своє рідне місто. Я думав про його і там надумав, що наше місто може стати курортом.

Оплески й протести.

Стокман. І коли, нарешті, після довгих років доля змилосердилася і я зміг вернутися в рідне місто, то мені здалося, громадяни, що більше вже мені й бажати нічого. А в тім ні: було ще одно пекуче непереможне бажання — хотілося працювати на добро рідного міста, рідного громадянства.

Бурмистер (*дивиться кудись поперед себе*). Дивний спосіб вибрано за для цього... хм...

Стокман. І от я радів із свого щастя, бо... сліпий був. Але вчора вранці, або ні, ще позавчора ввечері... очі мої розкрились, і перше, що я побачив, це — що місцева влада у нас страшенно нерозумна... (*Галас, вигуки, сміх*).

Катрина (*голосно кахикає*). Кх... Кх... Кх...

Бурмистер. Пане голово!

Аслаксен (*дзвонить*). Дане мені право...

Стокман. Не треба чеплятися до слів, пане Аслаксене. Це занадто дріб'язково. Я хочу тільки сказати, що я бачив надзвичайно нерозумне хазяйнування наших міських батьків, які винні в тому, що в нас тепер така водолікарня. Таких добродіїв я не терплю; я таки за свій вік надивився на них. Вони, як цап, що вскочив на город, — усе нищать. Що б не почав доброго робити вільний чоловік, вони завсігди кидають йому колоди під ноги... і найкраще було б, як би можна було винищити їх, як шкідливих тварин... (*Обуріння*).

Бурмистер. Пане голово, хиба можна дозволяти таке говорити?

Аслаксен (*положив руку на дзвоник*). Пане докторе!

Стокман. Не зрозумію, як це я тільки тепер роздивився добре на цих добродіїв; у мене ж перед очима завсігди був такий чудовий зразок їх, як мій брат Петер, що зовсім загруз у своєму болоті, так що нічим його не зрушиш з місця... (*Сміх, галас, свист*).

Катрина (*кахикає*). Кх... Кх...

Аслаксен (*дуже дзвонить*).

П'яний (*що знов увійшов у хату*). Це ви на мене натякаєте? Ну, так, я Петтерсен; але якого чорта...

Сердиті голоси. Геть, п'янюго! Вивести його! (*П'яного знову виводять*).

Бурмистер. Хто цей добродій?

Один (*з тих, що ближче стоять*). Не знаю, пане бурмистре.

Другий. Він не тутешній.

Третій. Кажуть, що це крамар з...
(*Останніх слів не чує*).

Аслаксен. Чоловік цей запевне сп'янів од баварського пива. Кажіть, пане докторе, далі, але, будь ласка, поміркованіше.

Стокман. Ну, добре, громадяни! Я не говоритиму більше про наших найстарших. Якщо хто-небудь, вислухавши те, що я тут казав, подумає, що я хочу за щось віддячитися тим добродіям, то він дуже, дуже помилиться. Я маю солодку надію, що ці добродії, ці останні трухляві пеньки старого ладу, сами йдуть до неминучого загину і не треба лікарської допомоги, щоб виправити їх до праотців. Та й не такі люди найстрашніші громадянству; не вони найбільше допомагають затруювати джерела нашого духовного життя і заражати ґрунт громадського життя; не вони найстрашніші вороги правди й волі в нашому громадянстві.

Голоси звідусіль. А хто ж? Хто ж? Назвіть їх!

Стокман. Заспокойтеся, назову: оце ж і єсть саме той великий знахід, що я вчора знайшов. (*Голосніше*). Найстрашніші вороги правди й волі, це — організована більшість. Еге, проклята організована ліберальна більшість! Вона! Так і знайте!

Страшений галас. Більшість присутніх кричать, тупотять, свистять; кілька старіших людей нишком зглядаються, видимо задоволені з того, що діється. Катрина перелякалась і встала. Ейліф і Мортен вороже виступають проти школярів, що дуже галасують. Аслаксен дзвонить і припиняє галас, Говстад і Біллінг хочуть говорити, але їх не чує. Нарешті, галас затихав.

Аслаксен. Голова збору сподівається, що промовник візьме назад свої нерозважні слова.

Стокман. Ніколи в світі, пане Аслаксене! Бо це ж величезна більшість нашого громадянства віднімає в мене волю, хоче заборонити мені говорити правду.

Говстад. Завсігди право на боці більшости.

Біллінг. І правда теж, от щоб я луснув!

Стокман. Більшість ніколи не буває права. Ніколи, кажу я! Це громадська брехня, одна з тих загально-вживаних умовностей, проти яких повинна повставати кожна вільна й розумна людина. З яких людей складається більшість у країні? З розумних чи з нерозумних? Думаю, всі згодяться, що нерозумних людей незрівняно більше скрізь по всій землі. Але чи по правді ж це, щоб дурні порядкували розумними? (*Галас і вигуки*). Так! Так! Ви можете перекричати мене, але не завдасте мені брехні. На боці більшости сила, на жаль, але не право. Правий я та ще деякі окремі люди. Меншість завсігди права. (*Знову великий галас*).

Говстад. Ха-ха! Так доктор Стокман з учорашнього дня став аристократом!

Стокман. Я сказав уже, що не хочу витрачати дурно слова, говорячи про купку хирявих розумників, що плентаються собі позаду і від яких уже тхне труною. Життя, що кипить навкруги, не має вже з ними нічого спільного. Але я говорю про небагатьох окремих одиниць, що засвоюють собі

нові істини, які ще тільки народжуються. Ці люди стоять ніби на варті поперед усїєї людськості, так далеко попереду, що організована більшість ще не допленталася туди, і там вони борються за істини, які так недавно народилися в людських розумах, що ще не встигли зібрати круг себе якоїсь більшості.

Говстад. Так, доктор став революціонером!

Стокман. Ну, так, пане Говстаде! Я хочу знищити брехню про те, що істина там, де більшість. Що то за істини, круг яких звичайно юрмиться більшість? Ті істини вже так пристарілися, що час уже здати їх в архів. Як же істина так уже пристарілася, то їй недовго й брехнею стати, панове.

Сміх і обурення.

Стокман. Так, так! Хочете вірте, хочете — ні! Але істини зовсім не такі живущі Мафусаїли, як люди собі думають. Нормальний вік істини років сімнадцять-вісімнадцять, а вже найбільше як двадцять. Але, доживши до такого віку, істини бувають дуже вже хиряві. І от саме тоді більшість і починає зацікавлюватися ними, і рекомендує їх громадянству, як здорову духовну їжу. Але з такої їжі дуже мало наїдку, можу вас у цьому впевнити; я добре на цьому знаюся, бо лікар. Всі ці істини, які признає більшість, скидаються на згірклу, зіпсовану, цвілу торішню ковбасу. Од їх і робиться моральна хвороба, що тепер нівечить громадське життя.

Аслаксен. Мені здається, що шановний промовник одійшов у бік од того, про що почав.

Бурмистер. Я теж так думаю.

Стокман. Ні, ти, Петере, таки справді зсунувся з глузду! Я говорю саме про те, про що хотів. Про що ж хіба я хотів говорити, як не про масу, не про юрбу, не про цю трекляту організовану більшість? Це вона, кажу я, отруєє джерела нашого духовного життя і заражає ґрунт під нами.

Говстад. І ви обвинувачуєте в цьому ліберальну більшість через те тільки, що вона обачно додержує певних, усіма признаних істин?

Стокман. Ах, любий пане Говстаде, не говоріть мені про певні, всіма признані істини. Істини, яким тепер вірить маса, стовпище, це ті істини, які признавали поступові люди ще тоді, як жили наші діди. Ми, сьогочасні поступові люди, вже не признаємо їх істинами. По моему немає певнішої істини за ту, що ніяке громадянство не може жити здоровим життям, засновуючися на таких старих істинах, що вже вижили свій вік.

Говстад. Замість, щоб говорити отак на вітер, ви краще сказали б нам, яких це старих та дурних істин ми слухаємося. Це було б цікаво знати!

Звідусіль задоволені вигуки.

Стокман. Ну, я міг би назвати вам скільки хочете тієї завалі, але спершу скажу хоч тільки про одну всіма признану істину, яка справді єсть гидка брехня, але нею годуються і пан Говстад, і „Народній Вісник“.

Говстад. Ну, що ж то за істина?

Стокман. Це наука, яку ви здобули від своїх прадідів і яку безглуздо проповідуєте направо й наліво, наука про те, що маса, простолюд, сіре стовпище — єсть осередок громадянства, що це й єсть сам народ... що звичайні люди з того стовпища, ці неосвічені і нерозвинені члени громадянства, мають таке ж саме право міркувати про все, приймати чи одкидати, радити й порядкувати, як і визначні люди з розумової аристократії, яких так небагато.

Біллінг. Щоб я луснув, коли я...

Говстад (*кричить*). Громадяни, зверніть увагу на ці слова!

Богато голосів (*сердито*). Ого! То ми не народ? То тільки великі пани здатні порядкувати в краї?

Робітник. Геть того, хто так говорить!

Інші. Геть його!

Один городянин (*кричить*). Дми в рiг, Івенсене! (*Дмуть у рiг, свистять, кричать*).

Стокман. Та будьте ж розумніші! Невже ви не можете хоч раз почути правду в вічі? Я ж не вимагаю, щоб усі так одразу й згодилися зо мною. Але я, звісно, сподівався, що хоч пан Говстад, роздумавшись трохи, признає мені рацію. Бо ж пан Говстад зве себе лібералом...

Кілька голосів (*збентежено й не голосно*). Ліберал? Що він говорить? Хіба редактор Говстад ліберал?

Говстад (*кричить*). Докажіть, докторе Стокмане! Коли я висловлював це друком?

Стокман (*подумав*). Так, біс би його взяв, ваша правда! На це вам ніколи не

ставало сміливості. Ну, та не хочу заганяти вас на слизке, пане Говстаде. Хай я сам буду лібералом. Тепер, узявши собі до помочи природознавство, покажу вам усім виразно, як те, що двічі по два — чотири, що „Народній Вісник“ простісінько дурить вас, кажучи вам, що простолюди, маса, стовпище — справжній осередок народу. Це газетна брехня! Простолюди ніщо інше, як тільки матеріал, з якого народ повинен створити людей.

Невдоволений гомін, сміх, хвилювання

Стокман. І хіба ж не те саме бачимо ми всюди в усьому живому на світі? Яка, наприклад, велика різниця між первобутньою породою якихсь домашніх тварин і поліпшеною через добір та через добрий догляд породою тих же тварин! Гляньте тільки на звичайну сільську курку. Скільки м'яса буде з тієї нещасної куріпочки? Не дуже чим поживишся, адже так? А які вона яйця несе? Путня ворона несе мало не такі ж саме завбільшки. А візьміть доброї породи курку еспанську або кохитинку або доброї породи фазана чи индика, то либонь помітите, яка буде різниця. Або згадаймо собак, з якими ми, люди, так дуже зжилися. Уявіть собі спершу паршивого, обідраного, закустреного мужицького пса, що тільки бігає вулицями та паскудить стіни в хатах. І поставте того пса поруч із пуделем, у якого довга низка предків викохувалася в великопанських будинках, де вони їли дуже гарну їжу і чули гармонійні голоси та музику. І ви думаєте, що череп пуделя не став зовсім одмітний од черепа простого пса?

Авжеж став! Таких викоханих цуценят-пуделів у цирках навчають виробляти найдивніші штуки. А простий пес нічого такого не навчиться, хоч би скільки його учено.

Один городянин (*кричить*) Ви ще собак з нас хочете зробити?

Другий. Ми не тварини, пане докторе!

Стокман. Ні, дядечку, можу заприсягтися, що всі ми таки тварини! Всі ми — найправдивіші тварини, які тільки можуть бути. Але доброї породи тварин, аристократів, серед нас, правда, небагато. О, між людьми-пуделями і людьми-простими псами величезна різниця! І найчудніше в цій справі те, що редактор Говстад цілком згоджується зо мною, поки я говорю про чотирьохногі творини...

Говстад. Про їх не будемо сперечатися.

Стокман. Добре, але як я прикладаю той же закон до двохногих, то пан Говстад зараз і назад, і не сміє вже думати далі, доводити думку до краю; він вивертає всю науку навиворіт і заявляє в „Народньому Віснику“, що миршавий мужицький півень і паршивий надвірний пес — найвидатніші особи в звіринці. Але так завсігди буває з тими, в кому ще сидить мужицька думка, хто не став ще аристократом духа.

Говстад. Я й не претендую ні на який аристократизм. Я родом з простих селян і пишаюся тим, що маю такий міцний звязок з простим народом, який тут так ганьблять.

Багато робітників. Слава Говстадові! Слава, слава!

Стокман. Той простолюд, про який я говорю, живе не тільки серед нижчих

станів, він кишить і серед нас... і серед найвищих станів. Гляньте тільки на свого чистенького, шпетненького бурмістра. Правду вам кажу, що мій брат Петер—такий саме плебей, як і той, що ходить у дерев'яних черевиках. *(Сміх та шикання)*.

Бурмістер. Я протестую проти такого показування на особи!

Стокман *(не збентежується)*. І це не через те, що він, так як і я, походить від якогось старого нікчемного морського розбійника з Померанії чи ще відкілясь там... Еге, ми справді такого роду...

Бурмістер. Неправда! Нікчемна вигадка!

Стокман. Але через те, що він думає головою свого начальства, живе думками свого начальства. Люди, що так роблять,—духовні плебеї. От через те в мого пишного брата Петера справді так мало аристократизму... а через теж так мало й лібералізму.

Бурмістер. Пане голово...

Говстад. Значить, у нас лібералами являються аристократи. Це щось зовсім нове. *(Сміх)*.

Стокман. Еге, і це має звязок з моїм новим знаходом. В звязку з цим єсть і те, що лібералізм та моральність, це мало не те саме. І от через те я й скажу, що це просто обурює, що „Народній Вісник“ день-у-день проповідує брехливу науку про те, що тільки в масі, в сірому стовпищу, в організованій більшості і треба шукати лібералізм та моральність... а що людські вади та зіпсованість, та всяка духовна гнилизна, це все йде од культурних клас, отак

саме, як усяка гидота йде в водогінні рурки з Мюльделю, з його чинбарень.

Гомін та вигуки.

Стокман (*ні трохи не збентежився і сміється*). І цей же самий „Народній Вісник“ проповідує, що масу, стовпище треба підняти до вищих культурних умов життя. Але як же це в чорта: якщо повірити „Народньому Вісникові“, що культура веде до поганого, то значить піднімати простолюд до культурного стану—це значить пхати його в безодню! Але на щастя всі розмови про те, що начеб-то культура деморалізує—це стара традиційна брехня. Ні, деморалізує темрява, убозство, погані життєві умови. В хаті, де не замітають і не провітрюють що-дня... моя жінка Катрина каже навіть, що треба що-дня мити помости, але про це ще можна й посперечатися... Ну, то в такій хаті, кажу я, люди за якісь два-три роки втрачають уміння думати і робити морально. Як не стає кисню, то й сумління замирає... І глядіть, що в багатьох хатах у нашому місті не стає кисню, бо не дурно ж уся ця органі ована більшість така безсумлінна, що готова здобувати собі багатство з болота брехні та неправди.

А с л а к с е н. Неможна зводити таке тяжке обвинувачення на все громадянство в місті.

О д и н п а н. Я прошу голову відняти слово в промовника.

Кілька голосів (*палко*). Так! так! Гаразд! Відняти в його слово!

С т о к м а н (*розпалився*). Так я кричатиму всюди, на всіх вулицях і провулках! І писатиму

в газетах по інших містах! Вся країна довідається про те, що тут у нас робиться!

Говстад. Можна подумати, що доктор хоче, щоб його рідне місто зовсім зубожіло.

Стокман. Я так люблю своє рідне місто, що краще мені, щоб воно зовсім зубожіло, ніж дивитися, як воно багатіє з неправди.

Аслаксен. Це вже занадто.

Галас і свист. Катрина кахикає, але даремно.
Стокман того не чує.

Говстад (*кричить так, що його чути, не вважаючи на галас*). Чоловік, який ладен зруйнувати ціле громадянство, єсть ворог громадянству.

Стокман (*все з більшим запалом*). А яке ж лихо зруйнувати брехливе громадянство? Його треба знищити зо' світу! Тих, що живуть неправдою, треба знищувати, як шкідливі тварини. Ви, нарешті, затруїте неправдою всю країну, доведете до того, що по всій країні громадянство стане таке, що краще б його й зовсім не було. І якщо до того дійдеться, то я від щирого серця скажу: хай зруйнується вся ця країна, хай згине весь цей народ!

Один із юрби. Та він говорить, як справжній ворог народів!

Біллінг. Щоб я луснув, коли оце не справжній ворог народній!

Всі (*кричать*). Так, так, так! Він ворог народів! Він ненавидить усю країну! Ненавидить увесь народ!

Аслаксен. І як громадянина, і просто як людину мене дуже вразило те, що зараз

довелося почути. Доктор Стокман показав себе таким, як мені й не снилося. І через те я тепер, на жаль, повинен приєднатися до того, що тут зараз сказали шановні громадяни. Думаю, що треба формулювати цю громадську думку про доктора Стокмана. Я сказав би висловити це так: „Збір постановив вважати доктора Томаса Стокмана ворогом народів“.

Голосне „урра“; вигукують: так! добре! Багато людей обступають Стокмана, свистять і шикають. Картина і Петра встають. Мортені Ейліф кидаються битися з хлопцями, що свистіли. Де-хто з великих їх розмиряють.

Стокман (*тим, що свистять*). О, дурні ви! Кажу вам, що...

Аслаксен (*дзвонить*). Віднімаю в доктора слово. Треба проголосувати постанову збору. Але, шануючи особисті почування, будемо голосувати записками і без підпису. Пане Біллінгу, єсть у вас чистий папір?

Біллінг. Єсть ось і синій, і білий...

Аслаксен (*зійшов з примостки*). Гарзд; так буде ще швидче. Наріжте картками. Отак, так. (*До людей*). Сині визначають „ні“, білі — „еґе“. Я сам одбиратиму картки.

Бурмістер *пішов з хати. Аслаксен і ще кілька городян роздають людям картки.*

Перший пан (*Говстадові*). Що сталося докторові? Як це треба розуміти?

Говстад. Та ви ж знаєте, який він скажений!

Другий пан (*Біллінгові*). Слухайте, ви ж буваєте у його в господі,— не помічали ви часом, не піячить він?

Біллінг. От щоб я луснув, не знаю, що вам на це й сказати! Грог у їх завсігди на столі, коли не зайдеш.

Третій пан Ні, я думаю швидче, що в його в голові не все гаразд.

Перший. Може це в його спадкова хвороба?

Біллінг. А може й так.

Четвертий. Ні, це просто злість, помста за щось.

Біллінг. Він, правда, цими днями говорив щось про побільшення плати. Та не дали

Всі четверо панів (*одразу*). Еге! То тепер усе зрозуміло!

П'яний (*у стовпищі*). Я хочу синєнький папірець. І біленький хочу.

Голоси. Знову цей п'яниця тут. Геть його!

М. Кійль (*Підійшов до Стокмана*). Ну, Стокмане, тепер бачите, що виходить з таких штук?

Стокман. Я виконав свою повинність.

М. Кійль. А що ви там укинули про чинбарні в Мюльдельській долині?

Стокман. Ви ж чули. Я сказав, що вся ота гнилизна йде з них.

М. Кійль. І з моєї чинбарні теж?

Стокман. На жаль, з вашої чинбарні, мабуть, чи не найбільше.

М. Кійль. І ви надрукуєте про це в газетах?

Стокман. Нічого не потаю.

М. Кійль. Ну, дорогенько це вам обійдеться, Стокмане! (*Пішов*).

Ситий пан (*підходить до Горстера і не вклоняється Катрині та Петрі*). Ну,

капітане, так ви оддаєте свою хату ворогові народньому?

Горстер. Гадаю, що можу порядкувати своїм добром, як сам схочу, пане комерсанте.

Ситий пан. То певне ви не будете гніватися, якщо я так саме зроблю з своїм добром?

Горстер. Цеб-то?

Ситий пан. Завтра я вас сповіщу. (*Повернувся й вийшов*).

Петра. Здається, Горстере, це ваш хазяїн?

Горстер. Еге, це комерсант Війк.

Аслаксен *з папірцями в руках зійшов на примостку і дзвонить*). Панове, дозвольте сказати вам про результат голосування. Всіма голосами проти одного...

Молодий пан. Та й той подав п'яниця!

Аслаксен. Всіма голосами, проти одного голосу підпилої людини, признано курортного лікаря, доктора Томаса Стокмана, ворогом народів. (*Радісні вигуки*). Дай боже здоров'я нашим старим шановним громадянам і всьому нашому громадянству. (*Знову радісні вигуки*). Дай боже здоров'я і нашому шановному діяльному бурмістрові, що вміє так благородно за для громадського добра задавити в собі сімйові почування. (*Кричать „Слава“!*) Збір скінчився. (*Зійшов з примостки*).

Біллінг. Слава панові голові збору!

Усі люди. Слава друкареві Аслаксенові!

Стокман. Петро, дай мое пальто й бриля! Капітане, чи не знайдеться на вашому пароході місця для переселенців у Новий Світ?

Горстер. Для вас, докторе, і для вашої сім'ї місце завжди знайдеться.

Стокман (*вдягає пальто; Петра помагає*). Добре! Ходім, Катрино! Ходіть, діти! (*Взяв жінку під руку*).

Катрина (*тихо*). Томасе, голубе, може б ми вийшли задніми дверима?

Стокман. Ніяких задніх дверей, Катрино! (*Тремтячим голосом*). Ви ще почувете про ворога народнього перше, ніж він обтрусить порох із своїх ніг. Я не такий добрий, щоб сказати: прощаю вам, бо ви не відаєте, що робите!

Аслаксен (*кричить*). Це богозневага, докторе Стокмане!

Біллінг. Це правда, щоб я луснув! Поважній людині тяжко слухати такі речі.

Товстий голос. Так він ще й нахваляється!

Кілька голосів (*розлютовані*). Ходім, поб'ємо йому всі вікна! Кинемо його в воду!

Один з юрби. Дми в ріг, Евенсене! Дми що духу!

Чути ріг, свистіння й дикі вигуки. Стокман з сім'єю йде до вихідних дверей. Горстер йде поперед їх і розсуває людей.

Усе стовпище (*кричить навздогінці Стокманові*). Ворог народів! Ворог народів! Ворог народів!

Біллінг (*складає свої папери*). Ні, щоб я ляснув, коли піду сьогодні ввечері до Стокмана на грог!

Галас. Люди товпляться біля дверей; потім галас чути вже з вулиці, долітають вигуки „Ворог народів! Ворог народів!“

П'ЯТА ДІЯ

Кабінет доктора Стокмана. Попід стінами полиці з книжками і шахви з усякими препаратами. В задній стіні двері в передпокій; в лівій стіні, ближче до глядачів, двері до вітальні. В правій стіні двоє вікон з повибиваними шибками. Серед хати докторів стіл до писання; на йому багато книг та паперів
У хаті безлад. Ранок.

Стокман (у халаті, у черевиках та в шапочці, стоїть нахилившись і вигрібає щось парасолем з під шахви. Вигріб камінючку і каже в одчинені двері в вітальню) Ще одну знайшов, Катрино!

Катрина (з вітальні). Та, запевне, ще багато знайдеш.

Стокман (положив камінючку на купку камінючок на столі). Берегтиму їх як святощі, хай Ейліф та Мортен що-дня на їх дивляться, а як повиростають, то одержуть їх од мене в спадщину. (Шукає під полицею з книжками). А що ота... як її в чорта... Ну, дівчина наша... не ходила ще по скляра?

Катрина (увійшла в хату). Ходила та він сказав, що навряд чи прийде сьогодні.

Стокман. Побачиш, що не насмілиться.

Катрина. Та й Рандина каже, що він, мабуть, боїться сусід. (Говорить у вітальню). Чого тобі, Рандино? А! (Пішла і зараз же вернулася). Тобі, Томасе, лист.

Стокман. Побачимо, що там! (*Розірвав коверту, вийняв і прочитав листа*). Ну, маємо!

Катрина. Од кого лист?

Стокман. Од хазяїна. Пише, щоб вибіралися з квартирі.

Катрина. Та невже? Він же такий порядний чоловік.

Стокман (*дивиться в листа*). Пише, що не сміє инакше зробити. Йому дуже жалко, але не сміє инакше зробити... через громадянство... зважаючи на громадську думку... він чоловік залежний і не сміє робити перекору впливовим особам.

Катрина. От бачиш, Томасе!

Стокман. Бачу, бачу. Всі страхополохи у нас у місті. Ні одна людина не сміє зробити як хоче, бо інших боїться. (*Кинув листа на стіл*). Ну, та нам це байдуже, Катрино. Поїдемо в Америку.

Катрина. Ох, Томасе, чи добре ж ти обміркував усе, зважуючися виїздити?

Стокман. То може ти хочеш, щоб я зостався тут, де мене зроблено ворогом народові, де ганьблять мене, побили мені вікна! І глянь, Катрино, вони розідрали мої чорні штани.

Катрина. Ой, боже! Та це ж найкращі, нові!

Стокман. Ніколи не треба надівати найкращих штанів, як ідеш обороняти волю та правду. Ну, та за штаньми я не журюся,— лихо невелике. Штани можна й полатати. А оте, що простацтво, стовпище насмілилося нападати на мене, як на свою рівню, з цим я ніяк не можу помиритися.

Катрина. Еге, вони дуже погано з тобою обійшлися, Томасе. Але хіба через це нам усім треба покидати рідний край?

Стокман. А по твоєму юрба по інших містах у нашій країні не така безглузда, як тут? Всюди один біс! Та начхать мені на те! Нехай пси брешуть! Не в тім найбільше лихо. Найбільше лихо те, що всі люди в цій країні — раби партій. Та й то сказати... Що до цього, то, мабуть, і на Заході, в країні волі, не краще. І там єсть і організована більшість, і ліберальна громадська думка, і все таке чортовиння. Але, бачиш, саме життя там ширше, не таке дріб'язкове Там тебе можуть убити, але не будуть потроху мордувати. Там на вільну людську душу не надівають таких кайданів, як у нас. Та й, нарешті, там можна буде стояти осторонь від усього. *(Ходить по хаті)* Якби тільки я знав, де можна за малі гроші купити неторканий ще лісок або якийсь острівець у Південному океані...

Катрина. А хлопчики ж наші, Томасе?

Стокман *(став)*. Яка ти чудна, Катрино! Невже ти хотіла б, щоб наші хлопчики вирости серед такого громадянства, як наше? Сама ж ти вчора бачила, що півміста збожеволіло, а друга половина тільки через те не рішилася розуму, що то все такі осли, що їм нема чого рішатися.

Катрина. Ах, Томасе, ну де ж таке говорити!

Стокман. Отгакої! Та хіба ж я не правду казав? Хіба вони не перевертають догори дном усі розуміння? Не скидають в одну купу добро й зло? Не звуть брехнею?

Але найбезглуздіші за все дорослі люди, що звуть себе лібералами і ходять тут цілими черідками, впевняючи і себе й інших, що вони справжні друзі волі. Як це тобі подобається, Катрино?

Катрина. Так, так, це, звісно, безглуздо, але... *(Петра увійшла з вітальні)*.

Катрина. Уже? Вернулася з школи?

Петра. Еге, мене скинуто з посади.

Катрина. Скинуто?

Стокман. І тебе?

Петра. Пані Буск натякнула, що не може держати мене в себе; ну, то я й подумала, що краще зараз же піти геть.

Стокман. І дуже добре зробила.

Катрина. І хто б же міг подумати, що пані Буск така негарна людина!

Петра. Ні, мамо, пані Буск зовсім не така негарна. Я добре помітила, що їй і самій це прикро. Але вона не сміла инакше зробити так і мені сказала.

Стокман *(сміється і тре руки)*. Не сміла инакше зробити! І вона теж! Ні, це просто чудово!

Катрина. Еге, після вчорашнього обешкету.

Петра. Не тільки через те. Ні, ось слухай, батьку!

Стокман. Ну, ну?

Петра. Пані Буск показала мені аж три листи, що одержала сьогодні вранці...

Стокман. Певне, анонімні?

Петра. Еге.

Стокман. Зрозуміло. Вони не сміють виявляти своє ім'я, Катрино.

Петра. У двох листах написано, що один добродій, з тих, що бувають у нашій

господі, оповідав уночі в клубі, що в мене занадто вільні погляди...

Стокман. І ти, звісно, не заперечувала?

Петра. Звісно, ні. Сама пані Буск теж висловлює досить вільні погляди, як ми з нею буваємо сам на сам; але як про мене почали таке говорити, то вже вона не посміла обставати за мною.

Катрина. І тільки подумати, що таке говорить про тебе людина, що була в нашій господі! От бачиш, Томасе, як тобі платять за твою гостинність.

Стокман. З такими свинями не сила довше жити. Пакуйся швидче, Катрино! Що швидче виїдемо звідси, то краще.

Катрина. Стривай! Здається, хтось іде до нас. А глянь, Петро!

Петра (*одчинила двері в передпокій і визирнула*). А, це капітан Горстер! Прошу до хати!

Горстер (*з передпокою*). Добридень! Зайшов вас одвідати.

Стокман (*міцно стиска йому руку*). Спасибі! Як це ви гарно зробили!

Катрина. Ще спасибі, капітане Горстере, що вчора помогли нам вибратися.

Петра. А як ви сами дісталися вчора назад додому?

Горстер. Та якось дістався. Я не з безсилків, а ті добродії тільки патякати моторні.

Стокман. Еге, хіба це не характерна риса їх ота гидка боязкість? Ось ідіть сюди, я вам дещо покажу. Гляньте, оце тут усі камінці, що вони кидали в вікна. Ось придивіться! Йй-бо у всій купі не більш як дві

чи три порядні чималі камінюки, а то все гляньте яка дрібнота! А скільки ж то було крику та присягань, що мені вже не жити, а вийшло... вийшло, що вони нездатні виконати свої похвалки!

Горстер. Цього разу це було добре за для вас, пане докторе.

Стокман. Це правда. А все ж якось прикро. Це показує, що як би дійшлося до якоїсь серйозної боротьби в країні за якусь поважну державну справу, то вся та вславлена громадська думка перелякається навіки, а вся та організована більшість кинеється врозтіч, як вівці. От про це так сумно думати, що аж серце болить. А втім, хай їм чорт усім! Чого мені про те журитися? Вони сказали, що я ворог народів, то хай же я й буду ворог народів!

Катрина. Ніколи ти не будеш ним, Томасе!

Стокман. Ну, не дуже за те ручися, Катрино! Душа часом так роз'ятриться з недоброго слова, як легені з якоїсь манесенької виразочки. А це прокляте слово... ніяк не можу за його забути; впилося отут у серце та й сидить там і смочче та їсть, наче яка їдь. І тут уже ніяка магнезія не може.

Петра. Ото ж таки! Посмійся собі з їх та й уже!

Горстер. Вони згодом, запевне, каятимуться, пане докторе!

Катрина. Це неминуче так буде, Томасе.

Стокман. Може, але пізно вже буде. Та так їм і треба. Хай тоді сидять тут по

вуха в болоті та каються, що вигнали справжнього патріота з рідного краю. Ви коли будете рушати. капітане?

Горстер. Хм... Про це ж я, властиво, й прийшов з вами поговорити...

Стокман. Якась пригода сталася пароходові?

Горстер. Ні, але виходить так, що я на ньому не поїду.

Петра. Та не віднято ж у вас посаду?

Горстер (усміхнувся). Ото ж то, що віднято!

Петра. І в вас!

Катрина. Бачиш, Томасе!

Стокман. І все це за правду! О, якби я міг думати, що таке може вийти!..

Горстер. Ви цим не клопочіться, прошу вас! Я, запевне скоро знайду собі роботу десь в іншому місті, у якогось іншого пароходного товариства.

Стокман. І це зробив комерсант Війк—багатий чоловік і зовсім незалежний!.. Пху, чорт би його взяв!

Горстер. Він досить порядна людина. І сказав, що дуже хотів би залишити мене в себе, але не сміє...

Стокман. Не сміє? Зрозуміло!

Горстер. Каже, що раз належиш до якоїсь партії, то незручно...

Стокман. Оце правду сказав тою шановний добродій! Партія—це все одно, що машинка, якою мелють м'ясо: вона з усіх голів перемелює мозок в одну кашу. А потім і виходить, що у всіх головах не мозок, а якась каша та сміття.

Катрина. Томасе!

Петра (*Горстерові*). Не проводили б нас учора додому, то може б і не сталося так!

Горстер. Ну, я ні трохи не жалкую.

Петра (*стискає йому руку*). Спасибі вам!

Горстер (*Стокманові*). Та ще я хотів сказати вам, що коли ви неодмінно хочете звідси виїхати, то я надумав інший спосіб...

Стокман. Чудово! Аби тільки швидко вибратися звідси.

Катрина. Це... Здається, хтось стукає.

Петра. Чи не дядько?

Стокман. Ого! (*Кричить*). Прошу!

Катрина. Томасе, любий, обіцяй мені.. (*Увійшов бурмістер Стокман*).

Бурмістер (*на порозі*). А, ти не сам. Ну, то я краще..

Стокман. Ні, чого ж! Іди, йди!

Бурмістер. Але я хотів би поговорити з тобою насамоті.

Катрина. Ми можемо піти в вітальню.

Горстер. А я зайду потім.

Стокман. Ні, посидьте з ними, капітане. Мені треба розпитатися.

Горстер. Добре, так я подожду. (*Пішов за Катриною та за Петрою у вітальню*).

Бурмістер *мовчки дивиться на побиті шибки*.

Стокман. Мабуть сьогодні тобі здається тут трохи похолодно? Надінь кашкета!

Бурмістер. Спасибі, що дозволяєш. (*Надів*). Здається, я вчора застудився. Змерз там...

Стокман. Правда? А по-моєму там було таки душненько.

Бурмістер. Жалкую, що не міг учора заповігити, щоб не сталося того всього бешкету.

Стокман. Ну, а oprіче цього ти ще маєш щось важливе сказати мені?

Бурмистер (*вийняв велику коверту*). Ще маю передати тобі оцей папір од курортного комітету.

Стокман. Мене скинуто з посади?

Бурмистер. Еге, з цього дня. (*Положив коверту на стіл*). Нам дуже шкода, але по ширості кажу, що ми, боячися громадянства, не сміли зробити инакше.

Стокман (*усміхнувся*). Не сміли зробити? Я вже сьогодні не вперше чую це слово.

Бурмистер. Прошу тебе зрозуміти своє становище. Тепер ти вже не можеш мати ніякої лікарської практики в цьому місті.

Стокман. Та біс її бери, тую практику! Але чого ти такий певний, що я не матиму практики?

Бурмистер. Спілка власників будинків розсилає по хатах обіжника, щоб усі розважні громадяни не кликали тебе до своїх хворих, і я можу ручитися, що ні один батько сем'ї не зречеться підписати того обіжника. Просто не наслідиться.

Стокман. Так, так, я певний, що так і буде. Ну, а тоді що?

Бурмистер. Якби ти мене послухався, то я порадив би тебе на деякий час виїхати звідси.

Стокман. Я й сам думаю про те, щоб виїхати звідси

Бурмистер. От і добре. І от якби ти, маючи, скажімо, півроку на міркування, добре надумавшись, признався б, нарешті, що помилився і виявив би свій жаль, то...

Стокман. То може міг би мати надію, що зможу знову вернутися на свою стару посаду? Так?

Бурмистер. Це може бути. Нічого неможливого в цьому немає.

Стокман. Ну, а як же ж тоді буде з громадською думкою про мене? Бо ви ж, боячися громадянства, не смієте мене в себе держати.

Бурмистер. Громадська думка — річ дуже мінлива. І, щиро кажучи, за для нас дуже важно, щоб ти признався, що помилився.

Стокман. Ще б пак! Це вам подай господи! Але ж ти пам'ятаєш, звісно, що я казав тобі про оте лисяче крутіство?

Бурмистер. Ну, тоді твоє становище було куди ж краще; тоді ти міг думати, що все місто буде за тебе.

Стокман. Еге, а тепер довідався, що все місто проти мене... *(Розпалився)*. Та хоч би сам чорт із своєю чортицею був проти мене!.. Ніколи, ніколи, кажу я тобі!

Бурмистер. Батько сем'ї не має права так робити. Не маєш права, Томасе!

Стокман. Не маю права? Вільна людина тільки одного не має права робити. А знаєш чого?

Бурмистер. Ні.

Стокман. Ну, вже ж! Так я тобі скажу. Вільна людина не має права лежати в болоті, як свиня, не має права робити так, щоб зоставалося тільки після цього самому собі плюнути в обличчя!

Бурмистер. Це все виходить дуже добре; і якби не було иншого вияснення

того, через віщо ти не хочеш послухатися... Але ж таке вияснення є...

Стокман. Що ти хочеш сказати?

Бурмистер. Ти дуже добре це розумієш. Але, як твій брат і обачна людина, раджу тобі не дуже надіятися на те, з чого ще може нічого й не вийде.

Стокман. Та що ж це, нарешті, означає?

Бурмистер. Чи ти справді думаєш примусити мене повірити, що нічогісінько не знаєш про заповіт старого чинбаря Кійля?

Стокман. Знаю, що свою маленьку маєтність одписав він на шпиталь за для старих убогих ремісників. Ну, то яке ж мені до того діло?

Бурмистер. Перш за все після Кійля зостанеться зовсім не маленька маєтність. Бо чинбар Кійль таки добре заможний.

Стокман. Ніколи мені це й на думку не спадало...

Бурмистер. Хм... Справді? Так ти й не думав про те, що чимала частина його добра спаде твоїм дітям, з тим, що ти й твоя жінка до смерти будете одержувати прибуток з того добра? Він тобі цього не казав?

Стокман. Нічого не казав. Навпаки, він завсігди лютував, що його примушують платити податки занадто великі проти його прибутків. Одначе, ти запевне це знаєш?

Бурмистер. Знаю це од цілком певних людей.

Стокман. А, господи! Так це ж Катрина матиме з чого жити... і діти! Ні, про це неодмінно треба сказати... *(Кричить)*. Катрино! Катрино!

Бурмистер (*спиняє*). Цсс... Мовчи поки.
Катрина (*одчинила двері*). Чого тобі?
Стокман. Нічого; йди собі!

Катрина *пішла зачинивши двері*.

Стокман (*ходить по хати*). Матимуть з чого жити! От! Тільки подумай — матимуть з чого жити! І весь вік! От добро — почувати, що маєш із чого жити!

Бурмистер. Але ж цього ще поки нема. Чинбар Кійль може одмінити свою духовницю, як схоче.

Стокман. Ну, голубе, цього він не зробить. Старий борсук дуже радий, що я заходився коло тебе та коло твоїх розумних друзів.

Бурмистер (*вражений, пильно дивиться на Стокмана*). Еге! так це багато чого поясняє!

Стокман. Що поясняє?

Бурмистер. Так, це були мудрі хитрощі! Всі оті твої божевільні люті напади на адміністрацію ніби-то во ім'я правди...

Стокман. Ну, ну?

Бурмистер. Все це була, значить, тільки умовлена подяка твоя злому дідові за його духовницю.

Стокман (*ледве може говорити*). Петере... ти найгідчіший плебей з усіх, яких я бачив за своє життя.

Бурмистер. Ну, між нами все скінчено. Ти неминуче підеш з лікарні. Тепер ми маємо зброю проти тебе. (*Пішов*).

Стокман. Пху! Пху! Пху! (*Кричить*). Катрино! Хай виміють поміст після нього! Скажи, щоб сюди прийшла з відром води ота... ну, як її в чорта?.. Ота мацапура з сажею під носом!..

Катрина (*стає на порозі у вітальні*).
Цсс... цсс... Томасе, тихше бо!

Петра (*теж стає на порозі*). Батьку,
дідусь прийшов і питає, чи можна погово-
рити з тобою насамоті.

Стокман. Авжеж можна. (*Підійшов до
дверей*). Прошу сюди, тестю!

Мортен Кійль *увішов у хату*; Стокман
зачинив двері.

Стокман. Ну, що там? Прошу сідати!

М. Кійль. Ні, ні! Гарно тут у вас
сьогодні, Стокмане!

Стокман. А правда?

М. Кійль. І навіть дуже гарно. Свіжо
так. Сьогодні в вас досхочу отого кисню,
про який ви стільки говорили вчора, і сум-
ління в вас сьогодні мабуть страх яке чисте!

Стокман. Так, це правда.

М. Кійль. Можу собі уявити. (*Б'є себе
в груди*). А знаєте ви, що в мене отут? ☹

Стокман. Сподіваюся, що теж страх
яке чисте сумління.

М. Кійль. Е, ні! Щось краще! (*Виймає
товстий гаман, розгорта його і показує
якісь папери*).

Стокман (*здивовано дивиться*). Акції
водолікарні?

М. Кійль. Сьогодні їх неважко було
добути.

Стокман. І ви пішли та закупили собі?

М. Кійль. На всі гроші, скільки мав.

Стокман. Але ж, дорогий тестю... водо-
лікарня тепер у такому поганому становищі...

М. Кійль. Якщо ви будете поводитися,
як розумна людина, то вона знов буде в
гарному становищі.

Стокман. Ви ж самі бачите, я все роблю, що можу, але... люди тут якісь пришелепуваті.

М. Кійлъ. Ви казали вчора, що найбільше гнилизни йде з моєї чинбарні. Але, якщо цьому правда, то виходить, що і дід мій, і батько мій, і я сам стільки років занапашали людей, неначе трое душогубів. Ви думаєте, що я можу взяти на себе такий сором?

Стокман. На жаль, хоч і не хочете, а доведеться.

М. Кійлъ. Ні, дякую! Я дорожу своїм чесним ім'ям та доброю славою. Я чув, що люди продражнили мене „борсуком“. Борсук, це ж підхоже до свині; так не буде ж по-їхньому, ніколи в світі! Я хочу жити і вмерти чистою людиною.

Стокман. Та як же ви тепер доведете, що того нема?

М. Кійлъ. Ви мене виправдаєте, Стокмане.

Стокман. Я?

М. Кійлъ. Знаєте ви, за які гроші накупив я оцих акцій? Та ні, звідки ви будете знати? Так я вам скажу. За ті гроші, що припали б після моєї смерти Катрині та Петрі та хлопчикам. Бо я все ж таки склав хоч трохи.

Стокман (*спалахнув*). І ви взяли та й занапашали Катринині гроші!

М. Кійлъ. Еге, за всі ті гроші тепер накуплено акцій водолікарні. То тепер я й побачу, Стокмане, чи ви тее... зовсім збожеволіли... зовсім навіки зсунулися з глузду. Якщо ви й тепер почнете розказувати, що з моєї чинбарні лізуть усякі комахи та всяка

инша негідь, то це значить ви живцем будете скубти Катрину з Петрою та з хлопчиками. А такого ні один путящий батько не зробить... якщо він ще вкрай не збожеволів.

Стокман (*ходить по хаті*). Ну, а я саме такий божевільний! Я — саме такий божевільний!

М. Кійлъ. Ну, все ж не вкрай же ви божевільний, хоч у справі, яка стосується вашої жінки й дітей.

Стокман (*стає перед ним*). І чому ви не порадилися зо мною перш, ніж купувати весь отой мотлох!

М. Кійлъ. Ну, що зроблено, те зроблено. Так певніше буде.

Стокман (*дуже стурбований ходить по хаті*). І коли б же хоч я не був такий певний, що я правий!.. Але я цілком певний, що моя правда!

М. Кійлъ (*важить на руці гамана*). Якщо ви не облишите свого божевільства, то мало що варта буде оця купа паперу. (*Сховав гамана у кишеню*).

Стокман. Але як же в чорта!.. Повинна ж наука знайти спосіб, щоб запобігти лихові...

М. Кійлъ. Цеб-то, щоб знищувати комашок?

Стокман. Еге, знищувати або робити їх нешкідливими.

М. Кійлъ. Може спробувати посипати їх мишаком?

Стокман. Ат, дурниця! Нісенітниця!.. Але, коли всі говорять, що це тільки фантазія.. Ну, хай собі й буде фантазія! Так

їм і треба! Ці невігласи, безсердечні люди зневажили мене, назвавши ворогом народів... Готові були з'їсти мене...

М. Кійль. І всі шибки в вікнах побили.

Стокман. Еге, а тут ще повинність батька до своєї сем'ї... Треба порадитися з Катриною; вона в таких справах дуже тямуща.

М. Кійль. Гарзд! Глядіть же, слухайтесь розумної поради жінчиної!

Стокман (*кидається до нього*). І надало ж вам отакого накоїти! Вложили Катрині гроші в таку непевну справу! Завдали мені такої муки, що тепер не знаю, що й робити! Як гляну на вас, то так ніби диявол-спокусник стоїть перед мене!..

М. Кійль. То я краще піду. Але до двох годин щоб я мав од вас відповідь, — зможетесь, чи ні. Як не згодитеся, то й ці акції відпишу на шпиталь. Сьогодні ж...

Стокман. А що ж тоді дістанеться Катрині?

М. Кійль. Дуля під ніс!

Одчинено двері з передпокою і на порозі стали Говстад та Аслаксен

М. Кійль. Гляньте на цю парочку!

Стокман (*здивовано дивиться*). Що? І ви смієте переступати поріг моєї хати?

Говстад. Як бачите!

Аслаксен. Бачите, нам треба поговорити з вами.

М. Кійль (*пошепки*). Еге, або ні... до двох годин.

Аслаксен (*ззирається з Говстадом*). Е-ге!.. (*Мортен Кійль пішов*).

Стокман. Ну, чого ж вам од мене треба? Коротенько тільки!

Говстад. Я дуже добре розумію, що ви невдоволені з нашого вчорашнього способу боротьби...

Стокман. Ви називаєте це способом боротьби? Еге, чудовий спосіб боротьби! Я назву такий спосіб гидотним. Ви поведилися як баби... Пху, хай йому чорт!

Говстад. Називайте як хочете. Але ми не могли инакше робити.

Стокман. Не сміли? Адже так?

Говстад. Та, коли хочете, то й не сміли.

Аслаксен. Ну, і чому було не сказати нам попереду? Хоч би натякнути було панові Говстадові або мені.

Стокман. Натякнути? Про що?

Аслаксен. Про те, в чому тут сила.

Стокман. Нічого не розумію.

Аслаксен (*підморгує*). Ну, ви дуже добре нас розумієте.

Говстад. Тепер уже нема чого ховатися.

Стокман (*дивиться то на того, то на того*). Та якого чорта...

Аслаксен. Дозвольте спитати, хіба ваш тесть не гасає по місту і не скуповує акції водолікарні?

Стокман. Еге, він сьогодні накупив їх, але...

Аслаксен. Обачніше було б послати когось іншого... не такого близького вам.

Говстад. Та й не треба було виступати під власним ім'ям. Хай би ніхто й не знав, що це ви нападаєте на водолікарню. Порадилися би зо мною, докторе.

Стокман (*замислився і зненацька його осяйнула думка, і він, вражений, говорить*):

Та хіба ж це можливо? Невже ж таке може робитися?

Аслаксен. Отже бачите, що робиться. Тільки такі справи треба робити не так уже навіч усім.

Говстад. І найкраще не самому. Завсігди менше відповідальності, як чоловік робить не сам, а з'єднавшись з людьми.

Стокман (*спокійно*). В двох словах, панове, чого вам треба?

Аслаксен. Це Говстад краще зуміє...

Говстад. Ні, кажіть ви, Аслаксене.

Аслаксен. Ну, бачите, діло таке: раз ми знаємо, в чому тепер сила, то й думаємо, що сміливо можемо допомагати вам у „Народньому Вісникові“.

Стокман. Тепер насміліться? А як же громадська думка? Не боїтеся бурі?

Говстад. Сподіваємося, що вдержимося на якорі.

Аслаксен. І докторові доведеться дуже обережно одміняти свій напрямок. Скоро тільки ваші напади зроблять що треба...

Стокман. Цеб-то, як тесть мій та я за безцін поскуповуємо всі акції?

Говстад. Отож; ви ж найголовніше для науки хочете забрати в свої руки во-долікарню?

Стокман. Авжеж! Я для науки і старого борсука приєднав до себе. А потім ми полагодимо трошки на морському березі, а місто на це нічого не витратиме. Так, чи що? Пощастить? Еге?

Говстад. Думаю, що пощастить, коли „Народній Вісник“ тягтиме за вами.

А с л а к с е н. Серед вільного громадянства преса велику силу має, пане докторе!

С т о к м а н. Так. І громадська думка теж. А ви, пане Аслаксене, ручитесь, звісно, за спілку власників будинків?

А с л а к с е н. І за спілку власників будинків, і за товариство друзів тверезости. Це вже будьте певні.

С т о к м а н. Але, панове... бачите, мені якось ніяково спитати... Яка ж плата?..

Г о в с т а д. Ви сами розумієте, що нам далеко любіше було б підтримувати вас без ніякої плати. Але ж „Народній Вісник“ ще не став на свої ноги, ведеться йому не дуже добре, а зупиняти газету тепер, коли так багато треба зробити для вищої політики, мені дуже не хотілось би.

С т о к м а н. Ну, звичайно: це дуже тяжка річ такому другові народу, як ви. Але я—ворог народів. *(Кидається по хаті)*. Де це мій ціпок? Який чорт узяв мій ціпок?

Г о в с т а д. До чого це?

А с л а к с е н. Не думаєте ж ви?..

С т о к м а н *(став)*. А якщо я не дам вам ні одної копійки з своїх акцій? Не забувайте, що ми, багачі, не дуже любимо розкидатися грішми.

Г о в с т а д. А ви не забувайте, що про справу з акціями можна говорити і так, і инакше.

С т о к м а н. Ну, ви на це здатні. Якщо я не заплачу „Народньому Вісникові“, то справа ця, запевне, здасться вам дуже негарною. Мабуть почнете на мене всіх собак вішати.

Г о в с т а д. Це закон природи. Кожен звір мусить здобути собі їжу.

А слаксен. І бере її там, де знайде.
Таке діло!

Стокман. Так і шукайте ж її собі по калюжах! (*Кидається по хаті*). А, чорт! От ми побачимо, хто з нас трьох найдужчий звір. (*Знайшов парасоль і замахнувся*). А ну!..

Говстад. Це ви з бійкою до нас?

Аслаксен. Обережніше з тим парасолем!

Стокман. Киш у вікно, пане Говстаде!

Говстад (*біля дверей до передпокою*). Ви зовсім збожеволіли!

Стокман. Киш у вікно, пане Аслаксене! Стрибайте, кажу вам! І що швидче, то краще!

Аслаксен (*бігає круг столу*). Поміркваніше, пане докторе! Я людина квола... Якщо таке, то я й... (*Кричить*). Рятуйте! Рятуйте! (*Катрина, Петра і Горстер убігають з вітальні*).

Катрина. Ой, господи! Томасе, що тут таке?

Стокман (*махає парасолем*). Та ну, стрибайте вже! В калюжу!

Говстад. Напад на безоборонну людину! Беру вас у свідки, капітане Горстере! (*Швидко вибігає в передпокій*).

Аслаксен (*дуже переляканий*). Якби ж хоч знаття, де тут які двері... (*Вискочив у вітальню*).

Катрина (*спиняє чоловіка*). Та годі бо, Томасе!

Стокман (*кинув парасоль*). Ех, таки повтікали!

Катрина. Та чого їм було тут треба?

Стокман. Потім знатимеш. Тепер мені треба про інше подумати. (*Пішов до столу*)

і щось написав на візитовій картці). Іди сюди, Катрино! Бачиш, що я написав?

Катрина. Тричі буйно написано „ні“. До чого це?

Стокман. І це потім знатимеш. (*Віддав картку*). Оце, Петро, хай наша мацапура побіжить до борсука і віддасть йому. Тільки щоб швидко! (*Петра взяла картку і вийшла в передпокій*).

Стокман. Ну, сьогодні в мене були в гостях, здається, всі слуги дияволові. Ну, та й нагострю ж я проти їх своє перо --- як шило стане! Вмочу його в отруту та в жовч! Кину їм у довбешки каламарем!

Катрина. Та ми ж виїздимо, Томасе!

Петра *увійшла в хату*

Стокман. Ну?

Петра. Понесла.

Стокман. Добре! Виїздимо, кажеш? Ні, біс їхньому батькові, ми зостаємося, Катрино!

Петра. Зостаємося?

Катрина. Тут, у місті?

Стокман. Еге, тут. Тут повинен відбутися бій, тут я хочу подужати. От як полатають мої штани, то піду по місту шукати квартиру. Бо все ж узимку треба мати якийся захист над головою.

Горстер. То переїздіть до мене.

Стокман. Справді?

Горстер. Авжеж; місця стане, та я ж мало коли й живу дома.

Катрина. Які ви добрі, пане Горстере!

Петра. Спасибі вам!

Стокман (*міцно стискає Горстерові руку*). Спасибі, спасибі! Ну, значить, цей клопіт геть з голови. Значить, цими ж днями візь-

муся до роботи. Ах, як тут багато роботи, Катрино! І як це добре, що я тепер буду хазяїном свого часу. Бачиш мене ж вигнано з лікарні...

Катрина (зідхнула). Ох, я цього й сподівалася.

Стокман. І хочуть ще відняти в мене і практику. Та ну їх! Убогі хворі, у всякому разі, мені зостануться... такі, що нічого не платять. А їм же то мене найбільше й треба. Але слухати себе то вже я їх заставлю! Я добре вичитуватиму їм за все!

Катрина. Томасе, любий, мені здається, що ти вже бачиш добре, що з тих вичитувань буває.

Стокман. Ну та й чудна ж ти, Катрино! Що ж мені — поступитися перед громадською думкою та перед організованою більшістю та перед іншим таким же чортovinням? Ні, дякую дуже! А те, чого я хочу, дуже просте й зрозуміле. Я хочу тільки втовкти в довбешки отим псам, що ліберали — то найхитріші вороги вільних людей... що своїми партійними програмами вони дуть усі нові, молоді, здатні до життя істини... що всякими там „міркуваннями“ вони вивертають навпаки моральність і справедливість, так що, нарешті, стає аж страшно жити на світі! Як по-вашому, капітане Горстере, пощастить мені вияснити це людям?

Горстер. Може й пощастить; я не дуже на цьому знаюся.

Стокман. Так от же слухайте! Треба збутися партійних привідців. Бо такий привідця, то все одно, що вовк... ненажерливий сірий вовк... йому, щоб прожити, треба за рік іззисти стільки там дрібніших тварин.

Гляньте на Говстада та на Аслаксена. Скільки дрібних тваринок вони знищать або понівечать та покалічать так, що після цього вони тільки й здатні мати будинки та читати „Народній Вісник“. (*Сів на стіл*). Ось іди сюди, Катрино... Глянь, як гарно світить сьогодні сонце. А яке чудове свіже весняне повітря плине сюди вікнами!

Катрина. Ах, Томасе, якби ж ми могли прожити тільки сонцем та свіжим повітрям.

Стокман. Ну, ти вже там якось менше витрачай... дарма, якось проживемо. Про це я найменше думаю... А от що найгірше: я не знаю ніодного вільного й чесного чоловіка, такого щоб після мене робив моє діло далі.

Петра. Облиш про це думати, батьку! Перед тобою ще багато часу. А от і хлопці наші прийшли.

Ейліф і Мортен *увійшли з вітальні*.

Катрина. Вас раніше пущено з школи сьогодні?

Мортен. Ні, але ми побилися сьогодні з хлопцями підчас одпочинку...

Ейліф. Не так. Хлопці побилися з нами.

Мортен. Еге. І пан Рерлунд сказав, що краще нам якийсь час посидіти дома.

Стокман (*скочив із столу*). Ось воно! Ось воно! Ну, ніколи ж уже ви не переступите й порога в школі!

Хлопці. Не ходитимем до школи?

Катрина. Та як же, Томасе...

Стокман. Ніколи, кажу я! Я сам учитиму, цеб-то я не вчитиму вас усякої дурниці...

Мортен. Ура!..

Стокман. Але зроблю з вас людей вільних і чесних. І ти мені помагатимеш, Петро.

Петра. Авжеж, батьку, помагатиму!

Стокман. А школою буде в нас та хата, в якій вони назвали мене ворогом народів. Але нам треба більше хлопців; треба на початок хоч з дванадцятаро хлопців, принаймні.

Катрина. Де ж ти їх візьмеш тут у місті?

Стокман. Побачимо! *(До хлопців)*. Може ви знаєте яких убогих обідраних хлоп'ят, отаких, що тиняються вулицями?

Мортен. О, батьку, багатьох знаємо.

Стокман. От і чудово! Приведіть мені їх з пару, а то й зо дві. Спробуємо мати діло з простими псами. Серед їх бувають розумні голови!..

Мортен. А що ж ми робитимем, як по-виростаємо вільними й чесними людьми?

Стокман. Проженете всіх сірих вовків далеко, далеко на захід, за море, діти.

Ейліф *нічого не зрозумів, а* Мортен *кричить „ура!“*

Катрина. Ох, коли б тільки вони тебе, Томасе, не прогнали, оті сірі.

Стокман. Чи ти з розумом, Катрино? Прогнати мене! Та в місті я ж найдужчий за всіх.

Катрина. Ти найдужчий? Тепер?

Стокман. Еге, і можу навіть сказати, що на всьому світі немає дужчого за мене.

Мортен. Невже, батьку?

Стокман *(тихше)*. Цсс... Тепер ще поки не треба про це нікому говорити. Але я зробив великий знахід...

Катрина. Знову знахід?..

Стокман. Ну, вже ж! (*Збирає всіх круг себе і говорить так, ніби таємницю*). Бачите, найдужчий на світі той, хто найбільше за всіх самотний.

Катрина (*всміхається і хитає головою*). Ну, Томасе, ти вже...

Петра (*ласкаво взяла батька за руки і говорить бадьорим і певним голосом*). Тату!

Ціна 65 коп.
Палітурка 10 к.

Р.

978
288

